

463
20.12.2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ ТА СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ
Кафедра туризму та готельно-ресторанної справи

Музика Євген Сергійович

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ У ПОВОЄННИЙ
ПЕРІОД**

представлена на здобуття освітнього ступеня «магістр»

кваліфікації «магістр з туризму»

спеціальності 242 «Туризм»

Допущено до захисту

протокол № 09

від 15.11.2023р.

завідувач кафедри туризму та

готельно-ресторанної справи

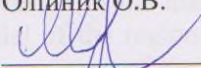
д.е.н., доц. Климчук А.О.

Керівник

д.е.н., професор

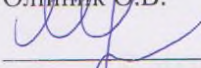
Олійник О.В.

Гарант освітньої програми

д.е.н., професор

Олійник О.В.

ЖИТОМИР – 2023

АНОТАЦІЯ

УДК 338:48

Музика Є.С. Розвиток екологічного туризму в Україні у повоєнний період: кваліфікаційна робота магістра. Житомир: Державний університет «Житомирська політехніка», 2023. 93 с.

Метою кваліфікаційної роботи магістра є дослідження екологічного туризму в Україні у повоєнний період. Дослідження проводилось на прикладі Миколаївської області: дана характеристика еколого-туристичного потенціалу. Визначено стан територій привабливих для екологічного туризму. Відповідно збереження та відновлення екологічних ресурсів Миколаївської області – це важлива запорука розвитку регіону як туристичної дестинації.

У кваліфікаційній роботі магістра розкрито сутність екологічного туризму; здійснено оцінку еколого-туристичного потенціалу регіону; визначено стан, проблеми, перспективи використання туристичних ресурсів регіону для розвитку екологічного туризму у післявоєнний час.

Ключові слова: екологічний туризм, військові дії, туристична дестинація, рекреація у військовий час.

Musica Y.S. Development of ecological tourism in Ukraine in the post-war period: Master's thesis. Zhytomyr: Zhytomyr Polytechnic State University, 2023. 93 p.

The purpose of the master's thesis is to study ecological tourism in Ukraine in the post-war period. The study was conducted on the example of the Mykolaiv region: the characteristics of the ecological and touristic potential are given. The state of the territories attractive for ecological tourism has been determined. Accordingly, preservation and restoration of ecological resources of the Mykolaiv region is an important key to the development of the region as a tourist destination.

The existence of ecological tourism was revealed in the master's thesis; an assessment of the ecological and touristic potential of the region was made; the state, problems, prospects of using the tourist resources of the region for the development of ecological tourism in the post-war period are determined.

Key words: ecological tourism, military operations, tourist destination, recreation in wartime.

© Музика Є.С., 2023

© Державний університет «Житомирська політехніка», 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	7
1.1. Екологічний туризм – сучасні тенденції розвитку	7
1.2. Особливості рекреації людей у військовий час	12
1.3. Досвід розвитку екологічного туризму у країнах де проводилися активні бойові дії	20
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ У МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	32
2.1. Загальна характеристика еколого-туристичного потенціалу у Миколаївській області	32
2.2. Дослідження забезпечення доступу до екологічної інформації у воєнний час в Україні.....	38
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ.....	52
3.1. Аналіз військових дій на території Миколаївської області	52
3.2. Сучасний стан територій привабливих для екологічного туризму	59
3.3. Заходи щодо розвитку безпечного екологічного туризму у повоєнний час	67
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

В кінці XX-го століття було прийнято концепцію стійкого розвитку, яка була лідируючою в багатьох сферах, в том числі і в туризмі. Тому на сьогодні дослідження питань, які зв'язані з напрямом рекреаційно-туристської діяльності, як екологічний туризм, є дуже важливими.

Останні роки екотуризм в Україні демонструє активний розвиток. Це зв'язано з величезною кількістю різних унікальних об'єктів екологічного туризму на території нашої країни. Ці ресурси мають можливість приваблювати туристів з всього світу і перспективи нашої країни є захмарними. Війна в Україні зробила нашу країну популярною і після закінчення війни потрібно бути готовим і створити для туристів всі умови, щоб туризм, в тому числі і екологічний досяг світового масштабу.

Для покращення і розвитку нашого екологічного туризму нам потрібно досліджувати саме європейський досвід, які на сьогоднішній день є чудовим прикладом для наслідування та удосконалення. Якщо в Україні екологічний туризм існує тільки на початковому етапі, то в європейських країнах він є одним з найбільш перспективніших, який дасть початок новому майбутньому туризму, більш відповідальному і збалансованому.

Військові дії, що відбуваються по всій країні в цілому, несуть руйнування та знищення для флори і фауни; зміну естетичної привабливості; насиченість небезпечними предметами тощо. Всі ці негативні наслідки мають бути враховані при плануванні еколого-туристичних маршрутів та заходів, і в подальшому потребує великої кількості часу та ресурсів для приведення їх до нормального довоєнного стану і можливості використання у туристичній сфері.

По даним Міжнародної природоохоронної організації, території що перебували та перебувають під окупацією у подальшому потребують до 10 років для повернення нормального ритму життя та ще більше часу для відновлення насаджень, лісів, ґрунтового покриву, рослинного та тваринного світу.

Насамперед це пов'язане з колосальною кількістю пожеж, викидів у атмосферу, та скидів важких металів і нафтопродуктів у ґрунт.

Мета роботи полягає в пошуках шляхів безпечного розвитку екологічного туризму в Миколаївській області, аналіз його розвитку, проблем та перспектив в світі та Україні та визначення шляхів впровадження світового досвіду в Україну.

Завдання кваліфікаційної роботи:

1. Дослідити міжнародний досвід розвитку екологічного туризму у повоєнний період;
2. Проаналізувати природно-ресурсний потенціал розвитку екологічного туризму в регіоні;
3. Оцінити сучасний стан розвитку екологічного туризму в світі;
4. Визначити актуальні проблеми та перспективи розвитку екологічного туризму в світі;
5. Оцінити сучасний стан території Миколаївської області у воєнний період;
6. Вивчити обсяг шкоди заподіяної активними військовими діями;
7. Запропонувати шляхи розвитку екологічного туризму в Україні.

Об'єктом кваліфікаційного дослідження є території та об'єкти природно-заповідного фонду у Миколаївській області, що постраждали у період воєнного часу як один з видів туристичної діяльності.

Предметом дослідження є сучасний стан, безпека і можливість відвідування рекреаційних об'єктів області у післявоєнний період.

Інформаційною базою дослідження є статистичні дані, монографії, статті у збірниках вітчизняних та зарубіжних практиків та науковців, посібників та підручників, Інтернет-джерела.

Під час написання кваліфікаційної роботи було використано такі традиційні загально-наукові та спеціальні методи, як: теоретичний аналіз інформаційних джерел за проблематикою дослідження; аналіз статистичних даних; метод порівняльного аналізу; описовий метод; емпірично-теоретичний метод моделювання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у формуванні власного визначення екологічного туризму.

Результати дослідження даної теми можуть бути корисними під час формування стратегії розвитку екологічного туризму в Україні та можуть бути використані як рекомендації щодо перспектив розвитку екологічного туризму в регіоні.

Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 93 сторінки комп'ютерного тексту, у тому числі 5 таблиць, 25 рисунків, список використаних джерел із 69 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

1.1. Екологічний туризм – сучасні тенденції розвитку

Екологічний туризм не має чіткого поняття, тому що є вживаним в різних сферах, таких як: природний, альтернативний, відповідальний, стійкий, м'який, природоохоронний, зелений, пригодницький і інші.

Поняття екологічний туризм вивчалось різними вченими і однозначного визначення так і не має. Завдяки таким вченим, як О. Кузьменко, В. Храбовченко, В. Смаль, І. Смаль, О. Дмитрук, С. Дмитрук, ми можемо здійснити певне трактування екотуризму.

Проведений аналіз наукових праць цих дозволяють узагальнити визначення, визначити принципово важливі складові та характеристики, які будуть слугувати основою визначення сутності екологічного туризму (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Складники визначення сутності екологічного туризму

Екологічний туризм	
Об'єкт	Природоохоронні території національних природних парків
Цілі	Соціальні, економічні, екологічні, культурні
Принципи	Соціальний, територіальний, екологічний, правовий, управлінський
Підходи	Регулювання попиту, раціонального природокористування, комплексно-регіональний, резервації
Функції	Природоохоронна, економічна, соціальна
Критерії	Організаційний, відновлювальний, або лікувально-профілактичний, екологічний, економічний

Джерело: складено автором на основі [26]

В екологічному туризмі одними з найважливіших факторів є раціональне використання природних ресурсів та захист природних ресурсів. Для цього потрібні постійні обмеження різних видів природно-промислової діяльності, наприклад рибальство, полювання, вирубка лісів, тощо.

Неконтрольоване використання природних ресурсів приводить до порушення природного балансу і знищує саму можливість екологічного туризму в таких регіонах [20].

Екотуризм як форма бізнесу зараз вважається відповідальним. На складність багатьох аспектів, які впливають на екологічний туризм, перш за все відповідає рекреаційно-туристське використання території національних парків і заповідників. Воно відображає цінність об'єкта, а також визначає значення об'єкта у формуванні суспільної свідомості людини. Комплексному формулюванню цілей сприяє сприяння економічному розвитку на національному та регіональному рівнях. Екологічний туризм, який потім формується відповідно до конкретних видів, у поєднанні з якими ми його виражаємо. До цих видів належать: соціальні, територіальні, екологічні, правові, адміністративні (рис. 1.1.).

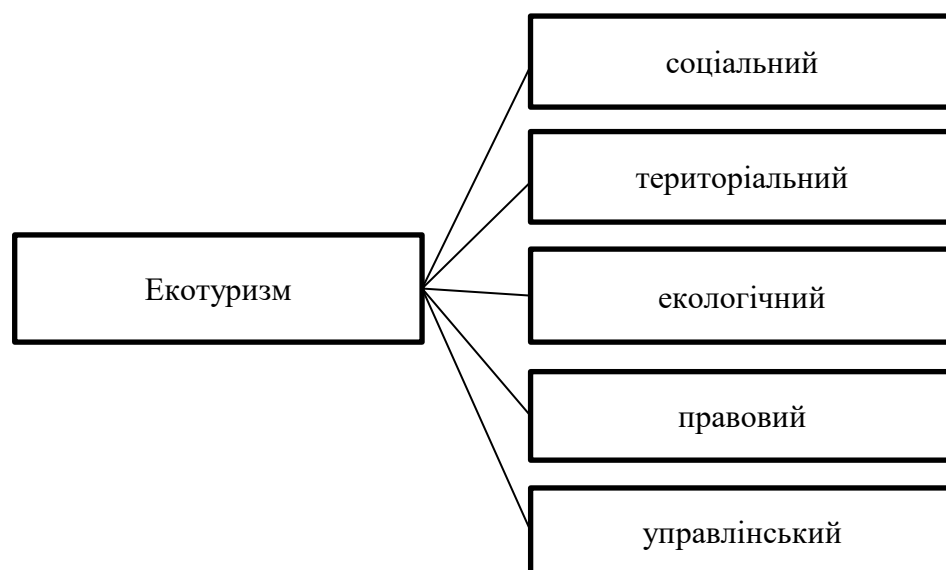

Рис. 1.1. Підходи до визначення поняття «екологічний туризм»

Джерело: складено автором на основі [26]

Соціальний підхід визначає виконання екологічним туризмом соціальних функцій, провідним серед них є задоволення потреб туристів. Такий підхід до визначення сутності екотуризму передбачає окреслення цільових груп туристів, вивчення попиту на окремі види туризмичних послуг та дозволяє створити відповідну інфраструктуру екологічного

туризму [26].

Територіальний підхід визначає розміщення інфраструктури та самих дестинацій екологічного туризму. У контексті нашого дослідження, екологічний туризм здійснюється і розвивається на відносно незмінному економічному рівні. Більшість дестинацій екотуризму є сьогодні є природоохоронними об'єктам, зокрема в заповідниках і національних парках. Екологічний підхід є провідним, оскільки ґрунтується на взаємодії природи і людини. Ми тлумачимо його з точки зору виконання природоохоронної функції, використовуючи відповідні способи регулювання рекреаційного навантаження на заповідних територіях, в залежності від рекреаційних можливостей і стабільності ландшафту [23].

Правовий підхід характеризується наявністю законодавчої бази для здійснення екотуризму в межах природоохоронних територій.

Специфікою управлінського підходу є прагнення до отримання прибутку. Екотуризм пов'язаний із створенням і впровадженням комплексу заходів, які мають природоохоронні цілі, оскільки важливо зберегти унікальні природні ландшафти [12]. Тому менеджмент в екотуризмі дає можливість досягти компромісу між прагненнями ринкової економіки прибутку та захисту навколишнього середовища від негативного впливу туристичної діяльності.

Різноманітність екотуризму визначаються основними принципами рекреаційно-туристського використання території, головними з яких ми вважаємо:

- принцип регулювання попиту. Потреби дозвілля мають значне зростання з кожним роком. Проте вони коливаються під впливом різних факторів: дозвіллевої та туристичної привабливості природних ландшафтів, якості послуг, що надаються, пори року, мода, заможність туристів;
- принцип раціонального природокористування. Він полягає в використанні природних природоохоронних ландшафтів, під час яких вони зберігають здатність до регенерації, тобто можливість повернення до стану,

близького до того, яким воно було до початку використання як туристичної дестинації;

- принцип збалансованого природокористування. Туристичний продукт в охоронюваних ландшафтах повинен створюватися відповідно до можливості навантаження і стійкість до зовнішніх чинників;

- принцип комплексно-регіональний. Він забезпечує розвиток заповідних природних ландшафтів та виникає на основі територіальної прив'язаності екотуристичного потенціалу, природно-заповідної території, що визначаються індивідуальними характеристиками та має оцінку теоретичних та практичних наслідків;

- принцип резервації. Завдяки йому створюються нові заповідні, еталонні та унікальні системи [1].

Посеред теоретико-методологічної складової, що визначає природу екотуризму, ми можемо виділити три його основні функції: екологічну, економічну та соціальну. Охорона навколишнього середовища є однією з найважливіших функцій екотуризму – запобігання деградації природоохоронних комплексів. Економічна складова включає в себе: розвиток туристичної інфраструктури, створення додаткових робочих місць, наповнення місцевих бюджетів, покриття соціальних потреб і інше. Соціальна функція дає можливість урізноманітнити види відпочинку та максимально задовільнити потреби туристів [13].

Сутність екотуризму, завдяки аналізу опублікованих матеріалів, можна пояснити наступними п'ятьма критеріями (рис. 1.2).

Організаційний, заснований на врахуванні потреби туристів у відпочинку та розвагах саме на території певного заповіднику.

Відновлювальний, призначений для відновлення організму відвідувача та його лікування.

Пізнавальний, пов'язаний з дослідженням природи, можливість для відвідувачів отримати нові знання про унікальність ландшафту та його особливості.

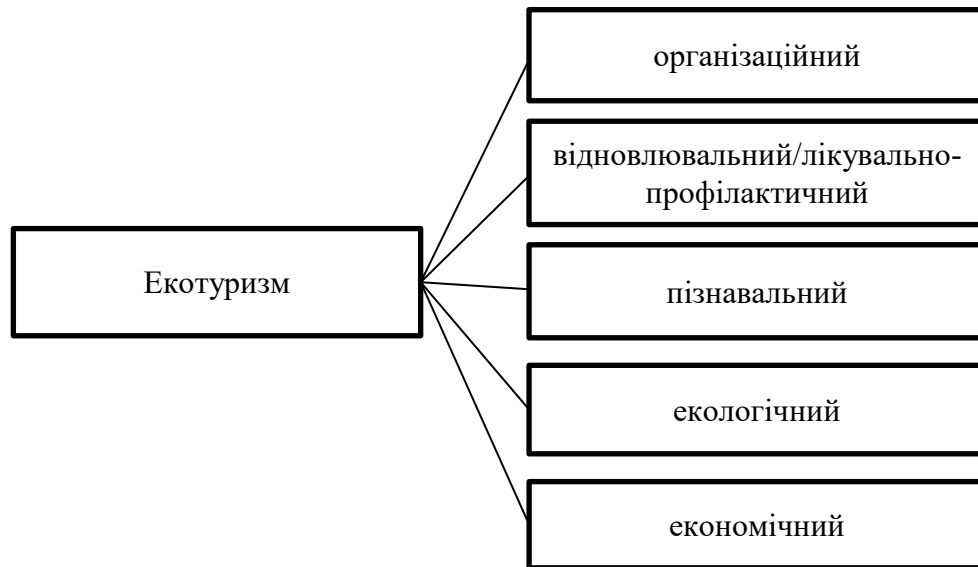

Рис. 1.2. Критерії визначення сутності поняття «екологічний туризм»

Джерело: складено автором на основі [26]

Екологічний, дозволяє мінімізувати зовнішній вплив на природний ландшафт, базується на дотримуванні відповідних норм в екологічному туризмі.

Економічний, визначає перспективність дестинацій з точки зору розвитку регіону і підвищення середнього рівня життя населення.

На підставі проведення аналізу відомих науковців ми можемо сформулювати власне визначення, що екологічний туризм – це особливий вид туризму, який формується на основі туристичного попиту, беручи до уваги сталість, інфраструктуру та туристичні можливості, економічна діяльність відносно не впливає на ландшафт, розвиток і функції природних територій, особливо територій, які знаходяться під захистом держави, відповідають та належать до природоохоронних; його основна функція – задоволення запиту туристів на різноманітний відпочинок і розваги за допомогою ПРФ місцевості.

На нашу думку, захист туристичних дестинацій повинна бути властива кожному із видів туризму, але в даному випадку захист має набагато важливіший зміст, так як такі ресурси мають велику унікальність і туристична діяльність повинна бути тільки в межах тих місць, які мають можливість справлятися з такими викликами. Потрібно проводити певну

обмежувальну політику, яка збереже ці території.

Зміст поняття екотуризм не обмежується використанням людиною охоронюваних природних ландшафтів для рекреаційних потреб. Цей вид туризму має здійснювати це в таких кількостях, які не призведуть до незворотних змін природного ландшафту. Виникає певна необхідність впровадження нових методів рекреаційно-туристичного використання природоохоронних ландшафтів, де будуть розглянуті певні особливості, властиві тільки цим ландшафтам.

1.2. Особливості рекреації людей у військовий час

У цілому, на території нашої держави знаходиться 170 тис. пам'яток, 65 історико-культурних заповідників, 6 культурних об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Українська туристична галузь приваблює туристів лікувальними водами Львівщини та Закарпаття, гірськими розвагами Буковелю, історичними місцями Полтавщини, соляними шахтами Донеччини, лікувальними грязями та морськими курортами Херсонщини й Одещини [23]. У 2021 р. Україна увійшла в рейтинг найкращих туристичних країн Європи. Зокрема, вона була визнана однією з найкращих держав для туристичних походів. У цьому ж році наша країна посіла перше місце в рейтингу найдоступніших країн для подорожей автомобілем [30].

Широкомасштабні воєнні дії, що було розпочато країною-агресором 24 лютого 2022 р., внесли свої корективи в організацію та діяльність внутрішнього туризму України. За офіційними даними 7,7 млн. осіб станом на квітень місяць зареєструвалися як внутрішньо-переміщені. До того ж, значна частина населення переїхала із місць постійного проживання, що розташовані в небезпечних зонах, але не зареєструвались як внутрішньо-переміщені особи. Для надання місць розміщення осіб, що є внутрішньо-переміщеними, задіяні різного роду туристичні комплекси, готелі, гуртожитки тощо, для харчування – заклади харчування, що пов'язані із

туристичним бізнесом [28].

Але навіть в умовах війни туризм в Україні продовжує функціонувати. У містах проводять екскурсії, дітей розважають майстер-класами й походами, а дехто ходить на пляж і здійснюють закордонні подорожі.

Наразі трійка лідерів серед закордонних напрямків виглядає наступним чином:

- автобусні рейси в Туреччину;
- авіатури з Кишинева в Туреччину та Єгипет;
- автобусні тури в Чорногорію.

Зупинка авіап перевезень стала одним із критичних факторів для туристичної галузі. Однак проблеми почались ще до повномасштабного вторгнення, коли західні авіакомпанії припинили рейси, а потім міжнародні авіаційні страховики не захотіли страхувати літаки в повітряному просторі України.

Тому туроператори прагнуть компенсувати закрите небо поїздками на автобусах із регіонів, що знаходяться на відстані від бойових дій. Найчастіше діють 2 варіанти – автобусні тури з українських міст та авіаційні тури з найближчих аеропортів країн-сусідів. Одна з таких локацій – Кишинів. Звідти, наприклад, здійснюються рейси до Туреччини, Чорногорії, Єгипту, Греції (острів Крит). При цьому туроператори також організовують трансфери до столиці Молдови з Києва, Житомира, Вінниці, Одеси, Дніпра, Кропивницького та деяких інших міст.

Автобусні тури, як правило, доступні до Болгарії, Туреччини й Чорногорії. Виїзди організовані з багатьох крупних міст: Києва, Білої Церкви, Умані, Одеси, Ізмаїла, Львова, Івано-Франківська, Чернівців, Коломиї, Житомира, Вінниці, Хмельницького, Кам'янця-Подільського. Більш рідкісний варіант – автобусний тур до Греції. Такі наразі доступні з Києва [30].

Що стосується подорожей Україною, усі доступні види туризму можуть існувати лише там, де не відбуваються активні бойові дії. Походи в музеї, гастротури, велопрогулянки, хайкінг, купання та інші види відпочинку

доступні здебільшого на заході України.

Однак частина територій, зокрема і у західних областях, заборонена для відвідування. Йдеться про стратегічні об'єкти, прикордонні зони, деякі гірські та лісові маршрути [23]. Наразі сьогодні в Україні немає абсолютно безпечної території для відпочинку.

У кожній області за безпеку відповідає місцева влада, Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), поліціянти, військові. Саме до них варто звертатися, щоб уточнити, чи безпечним є туризм в даній області, які локації можна чи заборонено відвідувати.

Наразі в Україні заборонено:

- сплави, походи, прогулянки та екскурсії по маршрутах біля критичної інфраструктури, військових та стратегічних об'єктів – заборонені по всій Україні;
- в умовах воєнного стану заборонено проводити масові заходи (фестивалі, концерти тощо);
- недоступними є туристичні точки, наближені до кордонів з Білоруссю та Росією;
- обмеження діють щодо відвідування деяких гірських маршрутів, водойм, лісів у різних областях;
- відпочинок на сході країни, зокрема у прифронтових зонах, є небезпечним через активні бойові дії;
- варто утриматись від подорожей на територіях, які були під окупацією [28].
- на Півдні України, зокрема в Одесі та Миколаєві, купатись у морі суворо заборонено у зв'язку з замінуванням;
- відпочинок на Сході України, зокрема у прифронтових зонах, є небезпечним через активні бойові дії.

Відносно безпечними є центральні та західні регіони України. Утім, навіть на цих територіях діють певні обмеження, які можуть відрізнятися у різних областях:

- у Києві та Київській області заборонено відвідувати ліси та зелені

зони поза межами житлових масивів;

- на Черкащині можна відпочивати біля водойм, але тільки тих, які визначила військова адміністрація. Офіційно в м. Черкаси діє 5 пляжів: 3 комунальні й 2 приватні. Відвідування лісів категорично заборонено;

- на Полтавщині заборонено відвідувати ліси. Дозволено купатись, але без плавзасобів, якщо це не відбувається в рамках спортивних змагань;

- на Волині повністю заборонено відвідувати ліси, оскільки область межує з білоруським кордоном;

- на Львівщині можна ходити в ліс, але заборонено в'їжджати в нього на транспорті. Винятками є лише випадки, коли лісовим масивом пролягає транзитний шлях або людина їде на велосипеді. Розпалювати багаття можна тільки у відведених для цього місцях. Дозволені сплави на байдарках та катамаранах. Купатися та загоряти дозволено тільки на тих пляжах, що перевірені та рекомендовані ДСНС;

- на Закарпатті можна відвідувати ліс, але деякі маршрути для відвідування закриті. Зокрема, йдеться про прикордонні ділянки в гірському масиві Мармароси, Трибушанське природоохоронне науково-дослідне відділення, а також частину Ужанського національного парку та Карпатського біосферного заповідника, які межують із кордонами інших держав. Заборонена така туристична атракція, як польоти на одномоторних літаках;

- в Івано-Франківській області дозволено відвідувати гори й ліси. На території курорту Буковель, заборонено кататися у лісах на джипах, квадроциклах, багті та мотоциклах;

- на Тернопільщині дозволено відвідувати ліси, але заборонено розпалювати багаття. Усі туристичні об'єкти працюють у звичному режимі відповідно до затверджених графіків. Проводиться туристична діяльність на водоймах області, при організації масових заходів необхідне отримання дозволу обласної військової адміністрації;

- усі туристичні об'єкти Вінниччини працюють у звичному режимі відповідно до своїх графіків. Дозволена туристична діяльність на водоймах

окрім місць, де є об'єкти критичної інфраструктури, а також у прикордонній зоні. Відвідування лісів заборонено;

- у Рівненській області військова адміністрація вже дозволила ходити в ліси і збирати ягоди, однак не на всій території. Заборонено відвідувати північні частини шести територіальних громад: Локницькій, Зарічненській, Висоцькій, Миляцькій, Старосільській, Березівській;

- на території Житомирської області дозволено збір ягід, грибів та лікарських рослин у лісах окрім територій, які знаходяться в 20-ти кілометрах від лінії державного кордону України з Республікою Білорусь та місцевостей, що були тимчасово окуповані. Також заборонено відвідування заповідників області. Закриті водойми, що знаходяться поруч із об'єктами критичної інфраструктури. Серед закладів культури області працюють виключно ті, які мають облаштовані укриття; інші організовують онлайн або виїзні заходи;

- у Хмельницькій області усі туристичні об'єкти працюють у звичному режимі відповідно до затверджених графіків. Відвідування лісів не заборонено, проте є певні обмеження: заборонено розведення багать, а також в'їзд до лісів усіх видів транспортних засобів окрім велотранспорту;

- у Чернівецькій області всі туристичні об'єкти працюють у звичному режимі відповідно до затверджених графіків. Рішення про заборону на відвідування лісів немає;

- на території Миколаївської області дозволено відвідування лісових урочищ «Лабіринт», «Василева пасіка», «Грушівка», «Лівобережжя» за умов забезпечення дотримання правил пожежної безпеки в лісах і за виключенням періоду високої пожежної небезпеки. Всі пропозиції бізнесу погоджують з військовими [30, 11].

Щоб вирушити у похід, піднятись у гори чи відпочити в лісі, необхідно зареєструватися у місцевому управлінні ДСНС та ухвалити маршрут із місцевою владою. Дізнатися, які маршрути заборонені в області, можна на сайтах обласних військових адміністрацій та ДСНС.

Державна агенція з розвитку туризму ще у процесі розробки правил

безпеки для туристичного бізнесу під час війни. Однак наявні деякі рекомендації, з якими бажано ознайомитися при плануванні свого відпочинку:

- усі тури мають проходити в межах одного дня з поверненням до комендантської години. Якщо це кількадевні мандрівки, на період комендантської години туристи мають бути в готелі;
- бажано пересуватись невеликими групами до 20 осіб, щоб усі люди за потреби могли зайти в бомбосховище;
- гіді не можуть демонструвати деякі цінні експонати у музеях із міркувань безпеки;
- якщо ви вирушаєте у туристичний маршрут самостійно, зокрема в гори, необхідно зареєструватися у місцевому управлінні ДСНС, однак краще скористатись послугами інструкторів;
- обирати слід лише дозволені види туризму;
- пересуватися слід лише дозволеними маршрутами;
- якщо місцева влада забороняє відвідування лісів, купання у водоймахтощо, необхідно повністю дотримуватися її вказівок;
- збираючись у мандрівку, варто дізнатися про наявність укриттів за маршрутом подорожі [23, 11].

Війна, що зараз триває в Україні, немає аналогів у сучасній європейській історії. Через початок бойових дій на Півдні і Сході нашої країни більше 10 млн. мешканців цих регіонів були змушені переселитися в більш безпечні регіони країни, а майже 4 млн. Громадян, переважно жінки та діти, вимушені були шукати прихисток за кордоном. Дуже велика частина українців опинилася в зоні бойових дій на окупованих загарбниками територіях [5].

На сьогодні неможливо достеменно оцінити масштаби втрат від цієї війни. Україна тимчасово втратила значну частину своїх земель, поховала тисячі своїх громадян – військовослужбовців і цивільного населення. Війна зруйнувала тільки економіку країни й долі простих громадян: зруйновано багато міст і громад, частково або повністю в них знищена соціальна

інфраструктура, сотні тисяч наших громадян лишилися своїх домівок, робочих місць та бізнесу, в тому числі, туристичного [7, 41].

Окрім очевидного катастрофічного впливу військового конфлікту на нашу країну, є й додаткові фактори впливу. Європейська туристична комісія, яка провела дослідження настроїв подорожувальників, дійшла висновків, що 19 % опитаних китайських і 41 % японських мандрівників не готові подорожувати до країн ЄС через агресію Росії [29]. В ООН спрогнозували, якщо війна в Україні затягнеться на рік і більше, глобальна індустрія туризму може втратити щонайменше 14 млрд. доларів [32; 45].

Під час війни доволі складно робити довготривалі прогнози, бо багато факторів є невизначеними. З одного боку, сильні руйнування інфраструктури, житлового фонду, підприємств, що впливає на рівень життя громадян. З іншого – медійна зацікавленість в Україні, яка може бути конвертована в туристичний бренд після війни [32; 45].

Не зважаючи на сьогодишню ситуацію в нашій країні, в засобах масової інформації можна зустріти чимало оптимістичних прогнозів щодо туристичної індустрії після перемоги в війні. Для цього є всі підстави – країна має багато туристичних атракцій, а світ зараз зацікавлений в Україні. За часи війни на карті країни з'явилося безліч міст та громад, які героїчно чинили спротив агресору. Таким містам як Волноваха, Маріуполь, Гостомель, Харків, Херсон, Чернігів, Ірпінь, Буча, Миколаїв та Охтирка було присвоєно звання міст-героїв. Увесь прогресивний світ дізнався про ці незламні міста та пишається їх мешканцями [28]. Після закінчення війни велика кількість вітчизняних та іноземних туристів матимуть змогу побувати в місцях героїчного спротиву українського народу і пізнати ціну, яку заплатила Україна за незалежність європейської спільноти [19].

Щоб оцінити можливий вплив на майбутнє українського туристичного сектору, часто наводять приклад із Хорватією, яка після війни зуміла стати дуже популярною локацією. Зауважимо, що бойові дії там були не настільки руйнівні як ті, що тривають зараз в нашій країні. Крім того, важливим чинником буде спроможність післявоєнної України реалізувати

маркетингову кампанію на зовнішніх ринках, яка дозволить переключити сприйняття її з місця бойових дій на безпечну локацію для подорожей. Програми майбутнього відновлення, про які зараз говорить Уряд, мають також охоплювати і туристичний сектор [24].

Державна агенція з розвитку туризму вже запропонувала кілька напрямів для післявоєнної України:

- сформулювати нові змісти для внутрішнього туризму, наприклад, «Для чого ми подорожуємо Україною?»;
- після війни, коли на сході України стане безпечно, відомство має намір розвивати туризм в Донецькій і Луганській областях;
- планується розробка туристичних програм по місцям військової слави ЗСУ [21].

Можемо сказати, що неминучою є трансформація туристичного «ландшафту» країни – створення нової «історичної спадщини» та туристично привабливих об'єктів.

Щодо міжнародного промо. Багато іноземних туристів будуть зацікавлені у відвідуванні місць бойової слави ЗСУ. Однак цього недостатньо. Слід наголошувати на те, що, наприклад, українські лижні курорти не гірші від словацьких і австрійських, і, до того ж, дешевші. Створити бренд України як країни середньовічних замків, яких чимало на Поділлі та Закарпатті. Для любителів урбан-культури може стати цікавим Київ як місто муралів всесвітньо відомих авторів. Багато з них за своєю майстерністю не поступаються муралам Берліна чи Нью-Йорка. Для прихильників екотуризму, турів по крафтових виробництвах, унікальних виноградниках будуть цікавими Карпати й Закарпаття. Для поціновувачів дикої природи – колосальна кількість таких унікальних місць, як Полісся, Національний парк «Прип'ять-Стохід» та озеро Світязь на Волині, озеро Синевир на Закарпатті. Для туристів з Європи та Америки, захоплених популярним зараз «urban exploration» (туризм, з метою дослідження територій і об'єктів, виробничого або спеціального призначення, а також будь-яких покинутих споруд) буде цікавим не тільки Чорнобиль, а й маса локацій у великих українських містах-

мільйонниках [31].

Після настання довгоочікуваного миру зросте потреба в рекреаційному туризмі. Роки пандемії COVID-19 та місяці війни негативно вплинули на психіку громадян. Релакс-тури допоможуть постраждалим відновити свій емоційний стан; вони сприятимуть отриманню позитивних емоцій та енергії, що, в подальшому, буде спрямована на відновлення наших зруйнованих місті громад, а також створення пам'ятних місць для майбутніх поколінь [8, 41].

1.3. Досвід розвитку екологічного туризму у країнах де проводилися активні бойові дії

Для України, яка з 2014 р. втягнута у військовий конфлікт із Росією, важливим є досвід функціонування сфери туризму в державі під час постійних військових конфліктів із сусідами [38].

Тему туристичної сфери та проблеми післявоєнного розвитку туризму у різних країнах світу, які потерпали від збройних конфліктів, досліджує значна кількість науковців. Зокрема З.М. Шильнікова, І.І. Дульцева, М.В. Матушкіна у своїх роботах визначають особливості наявних видів екстремального туризму та їх потенційні об'єкти у світі [33, 5]. С.Е. Сардак та С.В. Таран [27] вивчають питання «темного» туризму: його класифікацію, відповідні туристичні об'єкти, досліджують ресурсну базу «темного» туризму в країнах Європи та ідентифікують ресурсний потенціал України щодо його розвитку. О.Ю. Бордун та У.В. Деркач [6] у своїй роботі подають характеристику основних об'єктів «темного» туризму України, серед яких всесвітньо відомий Чорнобиль. Розвиток чорнобильського туризму як інноваційної туристичної дестинації досліджують у своїй науковій статті Л.О. Івченко та К.М. Романова [11].

Автором терміну «чорний туризм» є професор Джон Леннон з Університету Глазго. Він пояснює прагнення людей відвідати місця, де

колись точилися криваві битви, гинуло населення, відбувалися стихійні лиха і катастрофи, тим, що здатність людини творити зло і взагалі саме поняття смерті завжди захоплювали. Саме це почуття примушувало людей спостерігати за смертними стратами і жорстокими битвами [55].

Важливе місце займають дослідження М. Матревеллі та Д. Тимоти, де висвітлено вплив війни 2008 р. на туризм в Грузії; І. Шамари та М. Савченка, де висвітлено вплив політичної нестабільності та війни в Сирії на розвиток туризму. У дослідженнях Л. Ткачук, Л. Бондаренко, І. Гурської та З. Герасимів, А. Парфіненко висвітлено розвиток туризму в Україні в умовах геополітичної нестабільності, а у працях Зейд А. Кассухи та А. Романової наведено шляхи виходу із кризи туристичної індустрії у післявоєнний час [2]. Різним аспектам розвитку туризму у післявоєнний період присвячені роботи закордонних і вітчизняних дослідників: К. Вебстер, С. Іванов [14], З. А. Косуха [16], М. Метревелі, Д. Тімоти [9], І. М. Шамара, М. Г. Савченко [7] та інші. Поняття «воєнний туризм» або «мілітарний туризм», як перспективний вид туризму у післявоєнний період зустрічається у дослідженнях Г. М. Заваріки [15], Д. Каднічанського, М. Каднічанської [6], І. Г. Смирнов [12] та інших.

А. Мельник визначає військовий туризм як різновид туризму, метою якого є відвідування місцевості, пов'язаної з військовими та воєнними діями [8, 32].

Ідея військового туризму полягає в тому, щоб зібрати максимум інформації про різні періоди історії. До військового туризму відносять замки, і пов'язані з ними військові дії, а також фортифікаційні споруди, місця відомих битв, ДЗОТи, ДОТи, окопи, залишки техніки, бункери, великі оборонні лінії часів I та II світових воєн, музеї зброї, танки та військова техніка, місця поховання загиблих воїнів [16]. Військовий туризм також охоплює такі напрями, як військові музеї; музеї, присвячені окремим військовим битвам і цілим війнам; меморіали, пам'ятники, місця боїв і історичних битв для всіх зацікавлених, а також для ветеранів і родичів загиблих воїнів, відвідання існуючих та історичних військових об'єктів і

полігонів, бойових морських кораблів, підводних човнів [13].

Д. Вентера у своїх дослідженнях мілітарний туризм розглядає як «туризм військової спадщини» – це подорожі, дослідження або участь у відвідуванні об'єктів воєнної спадщини чи військових заходів, які мають особисте історичне значення, резонанс чи інтерес для відвідувача або туриста, і не передбачають винагороди [44].

Потрясіння, викликані збройними конфліктами, вносять глибокі зміни в туристичний «ландшафт» країн. Але сучасний світ знає багато прикладів, коли після масштабних військових конфліктів країни швидко відновлювалися та знову приймали гостей. Розглянемо приклади деяких з них.

Конфлікт у Боснії та Герцеговині тривав у 1992–1995 роках, але досі мир часто характеризується простою відсутністю збройного конфлікту, а не справжнім примиренням між різними спільнотами. За Дейтонськими угодами 14 грудня 1995 року передбачено збереження єдиної федеративної держави, що складається з двох частин: мусульмано-хорватської Федерації Боснії і Герцеговини та Республіки Сербської.

За офіційними даними з 1995 р. приріст туристичних потоків у країну складав 24 % щорічно. ВТО прогнозувала, що до 2020 р. Боснія і Герцеговина посяде третє місце у світі за темпами розвитку туризму. У 2010 р. Сараєво було в топ-10 міст для відвідування від путівника Lonely Planet. У 2019 р. загальний вклад туризму в економіку Боснії та Герцеговини складав 10,5 % [22, 33].

Приклад того, як країни успішно відновлюють туристичну галузь після війни, показано на прикладі міст Сараєво та Мостар у Боснії та Герцеговині [48]. В обох містах відновлено історичний центр, центральну туристичну зону, хоча сліди конфлікту все ще залишилися. Туристам проводили приватні виставки, на яких показували фотографії подій конфлікту (облога Сараєво сербами, «різанина» в Сребрениці, руйнування Старого мосту в Мостарі). Практично у кожному місті Боснії і Герцеговини є музеї та меморіали, присвячені подіям війни 1992–1995 рр. [49].

У сувенірних крамницях обох історичних центрів пропонують вироби, пов'язані з війною – наприклад гільзи, перетворені на ручки.

У Сараєво для туристів проводять пам'ятні заходи. В місті влаштовані меморіали загиблим, пам'ятник дітям, які загинули під час облоги міста та «троянди Сараєво» – воронки від снарядів, де загинули люди, залили червоною смолою.

Не зважаючи на усі пам'ятки війни, місто досі приваблює історичним центром в османському стилі та численними музеями. У центрі панує святкова атмосфера. Працюють чимало кафе, барів і ресторанів, які обирають молоді туристи. У центрі Сараєво є багато готелів, які користуються популярністю серед іноземних туристів.

При цьому місто тривалий час вважалося «меккою темного туризму» – фасади багатьох житлових будинків пошкоджені кулями або снарядами. Такі локації знаходяться поруч із величезною кількістю відновлених християнських храмів, мечетей, синагог, що створює у туристів образ духовного центру – «Єрусалиму Балкан» [48].

У Мостарі, який поділений між боснійськими і хорватськими громадами, набагато менше слідів війни, які показують туристам. Історичний центр з пам'ятками османською епохи розташований у боснійській частині міста.

Але хорватська сторона залишається більш процвітаючою з більшим капіталом та динамічнішою економічною діяльністю. Переважна кількість туристів у Мостарі – ті, хто приїздить на денні екскурсії, часто з Дубровніка у Хорватії.

Туризм у Хорватії практично припинився в 1990-х роках під час війни. Однак розвиток рейсів бюджетних авіаліній, дешеве житло, відкриття пляжів і запуск круїзних маршрутів допомогли розвивати туризм після 2000 р. В країну поступово стали надходити іноземні інвестиції, а держава зайнялася промоцією туристичних напрямків за кордоном [21, 48].

Після закінчення війни розпочалась масована піар-кампанія Хорватії та її раніше невідомих туристичних «родзинок». У Хорватії – понад тисяча

островів, з яких 66 населені. Хорватські пляжі почали отримувати «голубі прапори» за свою екологічність та чистоту [32].

«Блакитний прапор» – це екологічний сертифікат, який більше 30 років видається пляжам і яхтено-катерним стоянкам країн Європи, Африки, Карибських островів, Нової Зеландії, Канади та інших держав на підставі рішення незалежного міжнародного журі. Програма була заснована у Франції в 1985 р., головний офіс «Блакитного прапора» знаходиться в Данії. Дана програма націлена на забезпечення сталого розвитку пляжів та яхтено-катерних стоянок за спеціальними критеріями, екологічного менеджменту, безпеки відпочинку, рекламно-іміджевої та туристичної привабливості територій.

Завдяки таким географічним особливостям, в країну потягнулися туристи, які раніше знали тільки про грецькі острови. Про пляжні локації Хорватії стали писати в іноземних виданнях, пізніше підключилися блогери та соціальні медіа [32].

Туристичний сезон в країні триває з початку червня до кінця вересня, коли заповнюваність готелів досягає 100 %. Раптове зростання туризму суттєво вплинуло на хорватську економіку. Близько десяти мільйонів гостей щорічно приносять суттєві доходи і генерують близько 15 % ВВП Хорватії.

Наприклад, у 2017 р. тільки із січня по серпень країну відвідали 15 млн. туристів з різних країн світу. До того ж країною зацікавилися великі круїзні компанії. Це допомогло збільшити інвестиції у розбудову прибережних готелів та інфраструктури, ресторанів та надало можливість будівництва нових зручних пристаней для яхт [8].

За даними Хорватського бюро статистики, до пандемії коронавірусу доходи країни від туризму зростали на 11 % щорічно [22, 47, 8]. Головна мета туристичної політики Хорватії – підвищення якості туристичних послуг та просування національного продукту на міжнародний туристичний ринок. Загалом Хорватія є дуже перспективною у плані розвитку туризму, адже її уряд робить ставку на сталий розвиток туризму [28].

Туристичний потенціал Республіки Сербської також значний завдяки

багатим природним ресурсам і визначним пам'яткам. Тут розвинені гірський, спа-туризм, релігійний, пригодницький і екологічний туризм. Історія цього регіону простежується з давньо-римських часів і першого слов'янського населення. Вона залишила величезну кількість культурно-історичних пам'яток багатьох народів, що тут проживали. У самому серці цієї країни знаходиться гора Козара, на вершині якої є меморіал Мраковиця в пам'ять про жертви воєн.

Загальний вклад туризму у ВВП країни у 2019 р. складав 6,9 % [32].

Серед балканських країн одним із найбільш екологічних і привабливих місць для відпочинку вважається Чорногорія. Ця країна дуже сильно постраждала від югославських воєн і відтоді ще остаточно не відновилася. Тому туристична сфера тут все ще знаходиться на стадії розвитку.

Сьогоднішня Чорногорія – це популярний туристичний напрям, який притягує тисячі іноземних туристів. Гостей в Чорногорії чекає пляжний відпочинок на курортах Адріатичного узбережжя; мальовнича природа національних парків і природоохоронних зон; знайомство з давньою історією краю; чудова кухня і щира гостинність місцевих жителів. Загальний вклад туризму у ВВП цієї країни у 2019 р. складав 21,7 % [16].

Ще одним яскравим прикладом став Кіпр. У 1960 р. Кіпр став незалежною від Великої Британії державою. У наступні роки на острові точився міжетнічний конфлікт між грецькими та турецькими громадами. У 1964 р. там розмістився миротворчий контингент ООН і була проведена демаркаційна лінія. У 1975 р. Кіпр остаточно був поділений на південну грецьку частину та північну – турецьку. Взаємне переселення греко-кіпріотів та турко-кіпріотів відбувалося під контролем миротворців ООН. У 2004 р. південна частина острова була прийнята в ЄС. Самопроголошену у 1983 р. Турецьку Республіку Північного Кіпру підтримує Туреччина.

У 2018 р. курортний острів отримав рекордну кількість туристів – 3,8 млн. при населенні в 1,22 млн. жителів. Доля туризму в економіці країни складає близько 18 %. У 2021 р. приріст туристичного потоку в пікові місяці складав до 300 % порівняно із попереднім 2020 [16]. Шлях промо-туризму до

Кіпру був схожим на хорватський: визначення основних туристичних переваг – масована реклама в інших державах [31]. Кіпр відомий відмінною туристичною інфраструктурою та великою кількістю пляжів з «Блакитним прапором» [22]

Ізраїль, країна, яка продовжує жити у стані війни із Палестиною. Ізраїльсько-палестинський конфлікт за спірні території триває десятиліттями. У 1947 р. ООН проголосувала за розділення Палестини на окремі єврейську та арабську держави, а Єрусалим визнали міжнародним містом. У 1948 р. була створена держава Ізраїль, яку не визнала арабська сторона.

Здається, що туристичний бізнес Ізраїлю повністю адаптувався до постійного військового конфлікту. Кожна швидкоплинна війна, подібна до травневої в 2021 році в Газі, позбавляє Ізраїль приблизно 0,5 % річного приросту економіки. За час тієї 50-денної війни в Газі – найбільш тривалої із трьох з 2009 р. – Ізраїль недорахувався кожного четвертого туриста і понад півмільярда доларів прибутку, адже туризм є ключовою галуззю економіки, на нього припадає 5 % всього експорту та 6 % зайнятості. Однак економіка країни особливо це не відчула, тому що структура формування ВВП Ізраїлю побудована таким чином, що дохід від однієї галузі економіки компенсує втрати від іншої [31, 27].

Зараз зберігається висока напруженість між Ізраїлем та палестинцями, які проживають у Східному Єрусалимі, Газі та на Західному березі. На Східний Єрусалим претендують палестинці як на столицю своєї майбутньої держави, на все місто як на свою столицю претендує Ізраїль, що має в цьому питанні підтримку США.

Навіть знаючи про те, що в країні триває війна, іноземні туристи охоче їдуть до Ізраїлю: гуляти вулицями давнього біблійного Єрусалиму, куштувати традиційні страви у Тель-Авіві або відновлюватися на курортах Мертвого моря. Так, у 2019 році країну відвідали 4,5 млн. туристів.

На туризм в Ізраїлі припадає 6,2 % економіки. Найбільш популярні види туризму в цю країну – медичний, культурний, а також паломництво [31, 26].

Туристична політика й напрями розвитку туристичної сфери у країні визначаються Міністерством туризму. Його основною метою є приваблення зарубіжних гостей у країну. Для цього було створено Державну компанію з туризму, яка забезпечує маркетинг і рекламу, професійне навчання персоналу, контроль діяльності готелів тощо. Друге за важливістю завдання Міністерства – розвиток внутрішнього туризму.

Основні стратегічні цілі розвитку туристичної сфери полягають у:

- формуванні туристичного комплексу, структура якого буде визначатися зурахуванням місцевої специфіки;
- розвитку місцевої інфраструктури (готелі, ресторани тощо); модернізації засобів зв'язку (телефони, інформаційні системи) та розвитку інфраструктури (дороги, засоби доставки);
- розвитку туристичних кадрів (курси підготовки й перепідготовки кадрів для туризму, курси підвищення кваліфікації).

Сьогодні Міністерство та підконтрольні йому органи розробляють нові й підтримують вже наявні програми щодо розвитку туризму в Ізраїлі [28].

Демонстративним є досвід Грузії. Основний висновок Департаменту з туризму та курортів Грузії по наслідках війни з Росією у 2008 р. – конфлікт сприяв тому, що країна стала значно більш відомою іноземним туристам. До конфлікту лише 2–3 % населення світу чули про Грузію. Після війни в країна відчула сплеск туризму та впізнаваності у світі [31, 26].

Грузія – країна з багатим історичним минулим, культурною спадщиною та природною різноманітністю. Усі ці риси роблять її привабливою з туристичного погляду.

Серед головних факторів, які сприяли розвитку туризму у Грузії, можна виділити наступні:

- створення та підтримка стратегічного планування розвитку туризму;
- залучення інвестицій, а саме фінансової допомоги ЄС;
- лібералізація податкової політики, створення електронного врядування, що забезпечило сприятливі умови для отримання дозвільних документів та ведення бізнесу;

- інфраструктурний розвиток доріг, аеропортів, вокзалів, туристичних об'єктів тощо;
- державні інституційні дослідження стану туризму та виявлення шляхів покращення [28].

Близький Схід довгий час був популярним напрямом у туристів із усього світу. Найбільшої популярності туризм на Близькому Сході досяг у 2010 р. Але після досягнення найбільш високого показника туристичних прибуттів, у 2011 р. через ряд народних революцій відомих як «Арабська весна» відбувся значний спад показників туризму. «Арабська весна» принесла у регіон не тільки політичну нестабільність але і підвищення рівня тероризму. Через це регіон втратив у 2011 р. близько 5 млн. туристів та близько 6 млрд. доларів США [32]. Деякі країни, змогли пройти через цей період відносно спокійно, але разом з тим деякі країни, які раніше були відносно популярними туристичними напрямками, зіткнулись з проблемами, які не змогли вирішити до теперішнього часу.

Термін Близький Схід Всесвітня туристична організація застосовує для позначення регіону, який простягається від Атлантичного океану на заході до Перської затоки на сході і включає в себе країни «Родючого півмісяця» (Ірак, Сирія, Ліван, Йорданія і Палестина), держави Аравійського півострова (Саудівська Аравія, Ємен, Кувейт, Катар, Бахрейн, ОАЕ, Оман) і країни Північної Африки (Єгипет і Лівія) [32].

У регіоні відбулось доволі багато військових конфліктів різного характеру серед яких і релігійні, наприклад, Громадянська війна в Лівані 1975–1990 рр. між християнами та мусульманами, до релігійних війн можна також віднести серію Арабо-Ізраїльських конфліктів, що мали місце ще з 1949 р., останній значним конфліктом війни була друга Ліванська війна (2006) між Ізраїлем та силами Хізбалли, що базуються на території Лівану. Незважаючи на це, Близький Схід був одним з найбільш популярних місць відпочинку серед туристів з усього світу. Для міжнародних туристів найбільш привабливими країнами виступали Єгипет, Сирія а також країни Аравійського півострова [32].

До сприятливих умов для розвитку туризму країн Близького Сходу можна віднести природні умови приморських районів Середземного моря та м'який субтропічний клімат. Доволі великою популярністю серед туристів користуються країни Перської затоки із яких можна виділити ОАЕ та Саудівську Аравію, бархатний сезон у цих країни припадає на зимові місяці, що приваблює туристів із Європи. Різноманітні історичні пам'ятки та екзотична природа також сприяють розвитку туризму в регіоні. Близький Схід має велику кількість історичних пам'яток: руїни міст, храмів стародавньої Персії, Вавилону та Єгипту; пам'ятки Грецької та Римської культури, які відносяться до більш пізнього історичного періоду. Культура цього регіону приваблює туристів своєю стародавністю та своєю відмінністю від західної [32].

Основні причини проблем регіону, з точки зору туристичної привабливості, витікають в основному з того що Близький Схід не можна назвати спокійним, доволі часто у регіоні спалахують військові конфлікти або політична нестабільність, всі ці аспекти дуже негативно впливають на туристичну привабливість країн регіону. У регіоні, до цього часу, на протязі принаймні останніх трьох десятиліть спалахували бунти знедолених.

Політична нестабільність у Лівії, Сирії та Іраку приводить до початку громадянської війни у цих країнах. Лідери радикальних ісламістів та терористичних груп повністю підтримали «Арабську весну» тому, що політична нестабільність давала їм можливість вийти із підпілля та заявити свої права на владу. Політична нестабільність в країнах регіону привела к посиленню радикальних елементів, що у свою чергу призвело до підвищення рівня тероризму в регіоні. Громадянська війна в Сирії також викликала загострення політичної ситуації в сусідніх з нею державах. Дії НАТО з вирішення конфліктів «Арабської весни» привели до серйозних економічних наслідків в країнах регіону. У 2011 р. через початок громадянських війн в регіоні, почалася міграція з охоплених війною країн у Європу, що досягла свого піку в 2014 р. та стала причинною так званої міграційної кризи [32].

Єдиною країною, яка продемонструвала тенденції до відновлення після

негативних подій в регіоні, став Єгипет [32].

У 1967–1970 рр. в країні тривала війна, що була розпочата Єгиптом з метою повернути Синайський півострів, який перед цим захопив Ізраїль в ході Шестиденної війни. Ця війна велася здебільшого за допомогою артилерії з боку Єгипту за підтримки радянських збройних сил й авіації з боку Ізраїлю. Конфлікт закінчився угодою про припинення вогню без територіальних змін. Перемир'я тривало 3 роки. Лише в 1979 р. був підписаний мирний договір, а Ізраїль вивів свої війська з Синайського півострова в 1982 р. [22].

Періодично на території Єгипту відбуваються терористичні акти, спалахи насильства і релігійного екстремізму. Так у січні 2011 р. стався вибух біля коптської церкви Святих в Олександрії; в 2016 р. – вибух всередині коптського собору в Каїрі; в 2016 р. в Хургаді було скоєно напад на готель; у квітні 2017 р. серія скоординованих терористичних актів сталася в храмах в єгипетських містах Танта і Олександрія, жертвами якого стали 45 осіб; 2015 р. – теракт на борту літака Airbus a321 над Синайським півостровом.

Зараз країна розвиває туризм шаленими темпами завдяки історичним пам'яткам та природним особливостям морського узбережжя півострова Синай та провінції Хургада. У 2019 р. країну відвідали майже 15 млн. туристів. Доля туризму в економіці країни близько 12 %.

Тепер мало хто із туристів згадує про те, що в країні велися бойові дії. До Єгипту їдуть відпочити на морі, зазирнути в унікальний підводний світ із коралами та на власні очі побачити всесвітньо відомі піраміди та давній Луксор [22].

Одним з перспективних видів туризму, що постійно набирає темпів розвитку є екологічний. Чисельність його прихильників в останні роки безперервно зростає в усьому світі, а екологічна діяльність набула динамічного розвитку. Подальший розвиток цього виду туризму пов'язують з досить привабливими перспективами перебудови економіки, що стимулює зростання інших галузей: транспорту, зв'язку, торгівлі, будівництва, сільського господарства, виробництва товарів широкого споживання, тощо.

Сутність екологічного туризму полягає в організації відпочинку в екологічно чистих місцях, зокрема недоторканих людиною. Започатковано такий вид туризму з метою ознайомлення та збереження навколишнього середовища, природних багатств. Популяризація екотуризму має за мету привернути увагу людства до проблем пов'язаних з охороною природи. Але відносно молодий вид діяльності, в процесі стрімкого розвитку набув нових забарвлень та швидко перетворився у самостійний вид бізнесу.

Екологічний туризм здійснюють у двох основних напрямках: відвідування мало змінених природних території та туризм, спрямований на відвідування, «поряд із малозміненими людською діяльністю природними територіями, і об'єктів традиційної місцевої культури».

Сьогодні екологічний туризм – це особливий вид туризму в Україні, який може розвиватися успішно навіть при загальному економічному спаді і заслуговує на пильну увагу і серйозні заходи для розвитку не тільки з боку адміністративних органів, а й безпосередньо з боку самого населення краю.

Отже, можна зробити висновки, що в досліджуваних країнах спостерігається поступовий розвиток туризму. Використання державних інструментів, які сприяли розвитку туризму, доцільно застосовувати під час планування державної політики підтримки туристичної галузі в Україні. Незважаючи на проведення бойових дій та анексію території, в Україні існує можливість розвитку туристичної галузі.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

2.1. Загальна характеристика еколого-туристичного потенціалу у Миколаївській області

Вигідне економіко-географічне положення Миколаївської області, сприятливі кліматичні умови, насамперед вихід до Чорного моря, наявність історико-культурних пам'яток, неповторних краєвидів, багатой природної спадщини створюють сприятливі умови для формування туристично-рекреаційного комплексу. Миколаївська область володіє значним рекреаційним потенціалом – морські піщані пляжі довжиною близько 140 км; живописні ландшафти Південного Бугу; численні водосховища; джерела мінеральної води; запаси лікувальних грязей, особливо Тілігульського та Бейкуського лиманів; 141 об'єкт природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ), площею близько 75,5 тис. га або 3,07 % території області, тощо [18]. Основу оздоровчо-лікувального комплексу становлять зони відпочинку Коблеве, Рибаківка, Чорноморка та Очаків [18; 21].

До військового конфлікту, альтернативою санаторно-курортному відпочинку в області стає сільський (зелений) туризм. В області нараховуються 74 об'єкти зеленого туризму [18; 21].

У комплексі рекреаційних ресурсів особливе місце займали розміщені в містах і селах культурно-історичні ресурси Миколаївщини: Миколаївський зоопарк, найстаріший в Україні яхт-клуб, музей ракетних військ стратегічного призначення (є лише 2 у світі – один у Миколаївській області, другий – у США), найперша в Україні Миколаївська астрономічна обсерваторія (розташована в будівлі – пам'ятці архітектури національного значення, 1821–1827 рр.), єдиний в Україні музей суднобудування і флоту (розташований у пам'ятці архітектури національного значення – Будинку штабу флоту, 1796 р.), пам'ятка архітектури національного значення

«Офіцерське зібрання» (1820 р.), пам'ятка архітектури місцевого значення «Комплекс будівель водолікарні доктора Кенігсберга» (1901 р.), «Ворота і мур суднобудівної верфі» (пам'ятка архітектури національного значення у місці, з якого починалося м. Миколаїв, 1838–1842 рр.), Миколаївський обласний краєзнавчий музей (розташований у пам'ятці архітектури національного значення «Старофлотські казарми», 1850 р.), єдиний у світі діючий пам'ятник художнику – Миколаївський обласний художній музей ім. В.В. Верацагіна, Свято-Миколаївська церква (1817 р.), католицький костел (1896 р.), синагога (1822 р.), караїмська кенаса (1841 р.), старий цвинтар XVIII–XX ст., водогінна вежа XIX ст. тощо [18], а також всесвітньо відомий національний історико-археологічний заповідник «Ольвія» (с. Парутине Очаківського р-ну) та о. Березань (залишки поселень стародавніх греків) – складник частина заповідника «Ольвія» [12]. У Новобузькому р-ні збереглася Пелагіївська церква XIX ст., у м. Очаків – СвятоМиколаївська церква, у м. Первомайську – СвятоКатеринівська церква [12; 14] та інші об'єкти, які забезпечують постійний туристичний інтерес до нашого регіону.

Підґрунтям розвитку екологічного туризму є достатня забезпеченість краю відповідними рекреаційно-туристичними ресурсами. Насамперед це природні ресурси – ландшафти, компоненти природи, які використовуються у сфері рекреації та туризму (геологічні, орографічні, гідрологічні, кліматичні, ґрунтово-рослинні, фауністичні). Місцями високої концентрації саме цього виду ресурсів є об'єкти та території ПЗФ [7].

У процесі просторового аналізу еколого-туристичних ресурсів Миколаївської області було виділено сім найбільш привабливих ділянок, характеристику яких наведено нижче.

Кінбурнська рекреаційна ділянка охоплює Кінбурнський півострів. На території ділянки розташовані такі об'єкти ПЗФ: НПП «Білобережжя Святослава»; РЛП «Кінбурнська коса»; ділянки Чорноморського біосферного заповідника «Волижин ліс», о. Довгий, о. Круглий. Перспективними видами РТД на цій території є спортивний, пізнавальний, лікувальний і пляжно-купальний відпочинок; подорожі туристичними маршрутами та

екологічними стежками; спостереження за птахами; аматорська та професійна фото- і відеозйомка [7].

Чорноморсько-Тилігульська рекреаційна ділянка займає все Чорноморське узбережжя Миколаївської області та акваторію Тилігульського лиману. Територія ділянки, крім курортних зон, включає такі об'єкти ПЗФ: РЛП «Тилігульський»; місцевий заказник «Аджигол»; Бейкуська затока; о. Березань та о. Первомайський. Перспективними видами РТД тут є організований спортивний, пізнавальний, лікувально-оздоровчий, пляжно-купальний відпочинок; подорожі туристичними маршрутами та екологічними стежками; спостереження за птахами; аматорська та професійна фото- і відеозйомка [8].

Бузько-Вознесенська рекреаційна ділянка розташована в долині р. Південний Буг, від м. Миколаєва до смт Олександрівка Вознесенського р-ну. На території ділянки розташовані такі об'єкти ПЗФ: заповідне урочище «Андріївське»; лісові заказники «Варюшино», «Дорошівка», «Балабанівка»; ландшафтні заказники «Новопетрівські плавні», «Петрово-Солониський», «Михайлівський степ»; орнітологічний заказник «Бузький»; іхтіологічний заказник «Олександрівський»; гідрологічний заказник «Підземне озеро». Територія ділянки сприятлива для розвитку подорожей туристичними маршрутами та екологічними стежками; пляжно-купального відпочинку; спостереження за птахами; контрольованого збирання та заготівлі грибів, ягід, рослин тощо; некомерційного та спортивного рибальства; аматорської та професійної фото- та відеозйомки [8].

Ігульська рекреаційна ділянка розташована в долині р. Інгул та р. Громоклія, від с. МихайлоЛарине до с. Возсіятське Єланецького р-ну. Серед об'єктів ПЗФ тут розташовані природний заповідник «Єланецький степ», ботанічний заказник «Михайло-Ларинський», заповідне урочище «Мар'ївське». Ігульська рекреаційна ділянка сприятлива для активного, пізнавального, пляжно-купального відпочинку, збирання та заготівлі грибів, ягід і лікарських рослин [20].

Рацинсько-Актовська рекреаційна ділянка розташована на перетині

Братського, Вознесенського та Єланецького р-нів. Ділянка цікава для занять екстремальними видами спорту (скелелазіння, рафтинг); подорожей, пляжно-купального відпочинку; організації спостережень за тваринами; контрольованого збирання та заготівлі грибів, ягід, рослин; аматорської та професійної фото- і відеозйомки [20].

Мигійська рекреаційна ділянка розташована в долині р. Південний Буг, від с. Мигія до с. Бузьке. На території ділянки розташовані такі об'єкти ПЗФ: НПП «Бузький Гард», РЛП «Гранітно-Степове Побужжя». Перспективні види РТД: екстремальні види спорту (скелелазіння, рафтинг); подорожі туристичними маршрутами й екологічними стежками; спеціальні спортивні та культурно-просвітницькі заходи й акції (спортивні змагання, ігри тренінги, фестивалі, конкурси, виставки, ярмарки тощо); пляжно-купальний відпочинок; аматорська та професійна фото- і відеозйомка тощо [23].

Беручи до уваги обставини, що склалися, Миколаївська область має нагоду підвищення активності туристичної діяльності. Об'єктивно оцінюючи туристично-рекреаційні можливості регіону, можна сказати, що область має передумови для перспективного розвитку природничо-пізнавального, лікувально-оздоровчого, дитячого, науково-освітнього, сільського, водного, етнічного, спортивно-оздоровчого, активного, екскурсійного та інших видів туризму. Одним із найбільш перспективних видів відпочинку є екологічний туризм.

Миколаївська область наділена всіма необхідними рекреаційно-туристичними ресурсами, для успішного розвитку екотуризму.

Найактивніше екотуризм розвивається на територіях, що мають найбільшу рекреаційну привабливість, інфраструктуру та є найбільш відомими. Саме такими є об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ). На території всіх об'єктів ПЗФ сформувалися сприятливі умови для проведення успішного туризму, відпочинку, та інших видів рекреаційної діяльності з дотриманням правил охорони та безпеки об'єктів ПЗФ передбачених нормативно-правовою базою української та міжнародної юрисдикції (Додаток А).

За станом на 01.01.2022 до складу природно-заповідного фонду Миколаївської області входить 151 об'єкт, з них: 8 - загальнодержавного та 143 місцевого значення. 23 території входять до складу інших об'єктів природно-заповідного фонду без зміни категорії. Загальна фактична площа природно-заповідного фонду становить 77874,53,1 га, або 3,17 % від території області. За інформацією на 01.01.2022 до складу ПЗФ входять об'єкти як загальнодержавного так і місцевого значення (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Розподіл територій і об'єктів природно заповідного фонду по
категоріям

№	Категорія	Кількість
1.	Біосферні заповідники	1
2.	Національні Природні парки	2
3.	Регіональні Ландшафтні парки	5
4.	Заказники	65
5.	Урочища	13
6.	Природні пам'ятки	43
7.	Зоологічні парки	1
8.	Природні заповідники	1
9.	Парки-пам'ятки	19
10.	Загальна кількість	151

Джерело: складено автором на основі <https://ecolog.mk.gov.ua/ua/pzf/perspektyva/>

Чотири об'єкта було створено у 2021 році у Вознесенському районі (Балка глибока, Райдолинський степ, Веселинівські плавні, Черталківський). Всі території у довоєнний період були відкритими і доступними для екологічного туризму. Карта об'єктів ПЗФ Миколаївської області представлена на рис. 2.1.

Через вигідне розташування, особливості та різноманітності ландшафту, Миколаївська область є придатною для створення і розвитку різних видів туристичної діяльності.

Основною направленістю рекреаційних ресурсів Миколаївської області у літній період часу є відпочинок на пляжах біля моря або водосховищ, лікувальні грязі на Березанському та Телігульському лиманах. У кінці літа – на початку осені популярними є альпіністські заходи, що проводяться кожен

рік у Южноукраїнську та Трикратах. Морські походи, рафтинг та сплави на байдарках і каяках по Південному Бугу від Мігії до Южноукраїнська. Трекінг та велотуризм. Взимку і весною більш переважними є культурно-пізнавальний та освітній туризм.

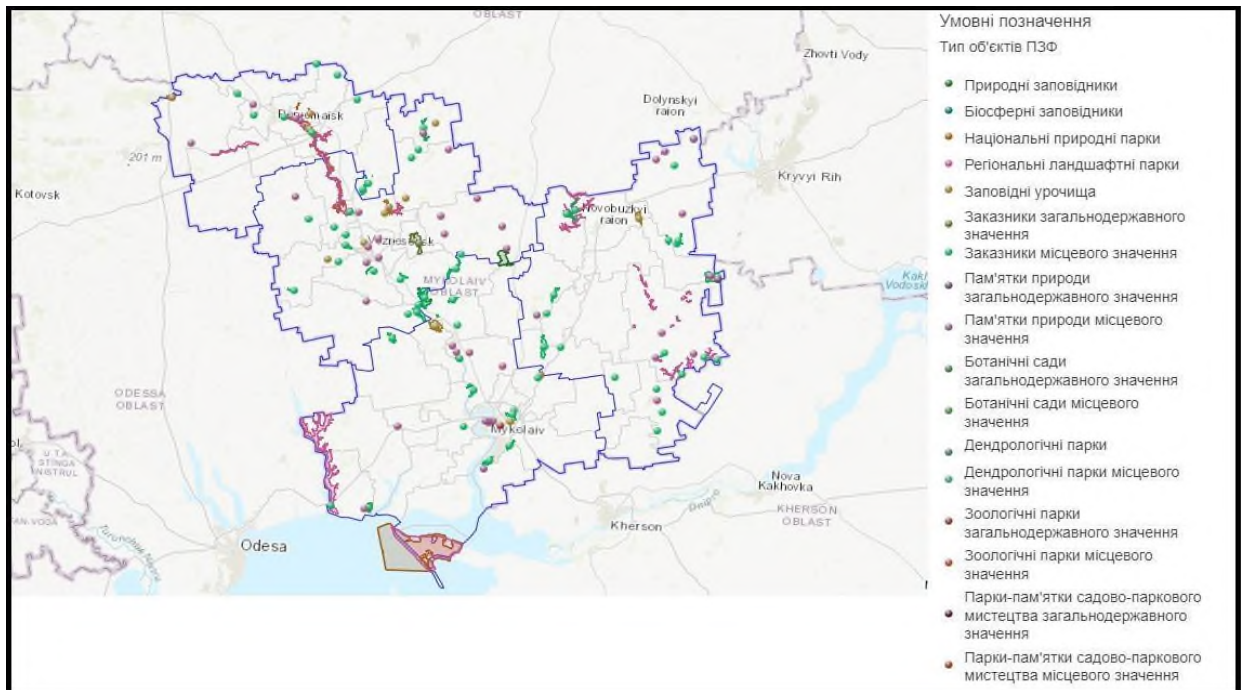

Рис. 2.1 Карта об'єктів ПЗФ Миколаївської області

Джерело: складено автором на основі <https://ecolog.mk.gov.ua/ua/pzf/perspektyva/>

Під час аналізу перерахованих видів туристичного відпочинку, найбільш сприятливими і привабливими було виділено наступні ділянки: Кінбурнська, Мигійська, Чорноморська, Прибузька, Приінгульська, Петропавловсько-Рацинська, Тилігульсько-Березанська.

В цілому на території Миколаївської області, для успішного розвитку екологічного туризму доцільно використовувати всі можливі ресурси, а саме:

- узбережжя Чорного моря з базами відпочинку та кемпінговими містечками;
- узбережжя річок та їх ділянки з порогами;
- місця з незвичайним рельєфом та виходом на поверхню кристалічних порід;
- відносно довготривалий теплий сезон та невелику кількість опадів та похмурих днів;

- велику кількість заповідників, заказників, та інших об'єктів ПЗФ;
- різноманітність тваринного та рослинного світу;
- лісові ресурси, тощо.

Миколаївська область має безліч цікавих для екологічного туризму територій з високим потенціалом розвитку, що ідеально доповнюється історико культурними та штучно створеними об'єктами.

2.2. Дослідження забезпечення доступу до екологічної інформації у воєнний час в Україні

За рік війни в Україні, зруйнувалися не лише людські життя, а й навколишнє середовище, наслідки чого українці відчуватимуть на собі не один рік. З кожним днем зростає кількість злочинів проти довкілля від російської агресії. Це несе нові екологічні ризики, які також можуть збільшити кількість людських жертв війни у майбутньому.

Весь світ сколихнула новина про захоплення Чорнобильської і Запорізької атомних станцій. Окрім ядерної небезпеки, обстріли та окупація підвищують ризик викидів токсичних відходів з промислових підприємств України. Найбільші їх кількість знаходиться на території Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Харківської, Сумської, Львівської. Більшість із них опинилася в зоні бойових дій. Найбільше екологічних злочинів зафіксовано у Донецькій, Луганській, Київській, Харківській, Миколаївських областях.

Ще із 2014 року Донбас був на межі екологічної катастрофи, через окупацію території росіянами та активних військових дій упродовж вже 9 років. Через відсутність доступу до всієї території невідомо остаточної інформації про шкоду довкілля за ці роки.

Зазначене є лише частиною всіх екологічних злочинів, вчинене військовими Російської Федерації за час війни. Реальну оцінку вдасться

зробити після завершення бойових дій. Тому зараз важливо фіксувати злочини проти довкілля, аби далі мати змогу судити Росію за них.

Негативний історичний досвід та нинішній досвід, очевидно, свідчить про важливість неухильного дотримання права на доступ до інформації про стан довкілля. Так, приховування рядянською владою катастрофи на ЧАЕС у 1986 році засвідчило важливість завчасного інформування про всі без винятку загрози для екології. Адже це могло б запобігти та відвернути шкоду для багатьох життів громадян та їхнього здоров'я, зменшити негативні наслідки техногенної катастрофи.

На міжнародньому рівні екологічне право також гарантує Конвенція про доступ до інформації, участь громадкості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція).

Отже, в умовах воєнного стану, право на доступ та поширення інформації про стан довкілля потрібно не обмежувати, оскільки своєчасне доведення такої інформації до громадськості може врятувати життя та здоров'я громадян, а також запобігти або відвернути інші негативні наслідки для довкілля.

Під час повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України в зоні бойових дій опинилося майже 300 тисяч гектарів Миколаївської області – в 3-х районах та 20-ти громадах. У цій зоні розташовані 79 об'єктів природно-заповідного фонду площею понад 56594 га.

Під окупацією з березня до листопад 2022 року та безпосередньо на лінії зіткнення знаходилися 16 об'єктів, загальною площею 43933,7 га: Чорноморський біосферний заповідник, національний природний парк «Білобережжя Святослава», регіональні ландшафтні парки «Кінбурнська коса» та «Висунсько-Інгулецький», 7 заказників та 4 пам'ятки природи.

У рамках проєкту «Разом за екологічну демократію, справедливість та верховенство права в Україні», що діє за фінансової підтримки Міжнародної благодійної організації «Екологія – Право – Людина» та Уряду США, станом

на 15 квітня 2023 року природоохоронники дослідили 4 тисячі гектарів, що знаходилися в зоні бойових дій. Мета проєкту – встановити втрати біорізноманіття та оцінити шкоду, яку завдано довкіллю Миколаївщини під час російсько-української війни.

13 квітня 2023 року провели перше засідання Комісії з обрахунку збитків природно-заповідного фонду та лісової галузі Миколаївщини. Комісію створили згідно з розпорядженням голови Миколаївської ОВА з метою зібрати інформацію про збитки довкіллю під час війни.

Однією з найбільших загроз для біорізноманіття Миколаївщини є лісові та степові пожежі. Перші масштабні загоряння зафіксували в березні 2022-го року. А через півроку їхня площа значно перевищила 5 тисяч гектарів. Наприклад, у лісових урочищах біля Миколаєва, які знаходилися на лінії зіткнення, внаслідок обстрілів сталося 43 пожежі. Вигоріло 117,5 га на території природно-заповідного фонду.

Дослідники з'ясували, що в зоні ведення бойових дій опинились оселища, гніздування, місця зимівлі, нагулу, міграційні шляхи, нерестовища 161 виду тварин, які занесено до Червоної книги України. Тобто понад 70,3% від усіх видів Миколаївщини, які підлягають національній охороні: 59 видів безхребетних, 20 – риб, 1 – амфібій, 4 – плазунів, 52 – птахів, 25 – ссавців. У зоні бойових дій опинилися 44 види тварин, або 91,7% відзначених в межах області, які занесено до списків охорони Резолюції 6 Бернської конвенції. З них 5 видів ссавців, 34 – птахів, 2 – амфібій, 3 – плазунів, 2 – безхребетних.

Також експерти почали оцінювати збитки від засмічення земель відходами «війни», забруднення водних об'єктів та ґрунтів. Обрахунок збитків на Миколаївщині роблять завдяки дистанційним засобам. Це супутникові знімки за різні дати. Порівнюючи їх, експерти можуть зрозуміти, що відбувалося на конкретній території в різні періоди.

На знімках чітко видно навіть моменти загорання (рис. 2.2). А на тих знімках, які зробили через кілька днів, вже видно яка площа вигоріла. Тільки так можна зробити обрахунки про наслідки пожеж, наприклад, на Кінбурнському півострові.

Стандарти охорони природи в Євросоюзі значно вищі, ніж в Україні. Тому нинішній євроінтеграційний курс нашої держави має сприяти збільшенню допомоги від країн-партнерів. Зокрема, на екологічне відновлення.

«Ми зараз готуємо пропозиції, як із постраждалими від війни екосистемами поводитися далі, як їх можна відновлювати хоча би до того стану, який був до війни. На деяких територіях це вже не вдасться. Але є й такі об'єкти, де це можна зробити. Хоча цей процес може тривати протягом десятиліть», – розповів Владислав Артамонов.

Рекомендації експертів включатимуть заходи безпеки: розмінування, убезпечення доступу дослідників до цих територій; розрахунок збитків на більш точні цифри, верифікація доказів злочинів проти довкілля та можливі варіанти повоєнного відновлення екосистем.

«Треба вирішувати, чи на цих територіях буде природне відновлення, чи вкладати гроші в штучне. Наприклад, у садіння лісів. Може, треба буде змінювати основні лісоутворюючі породи. Тобто попереду багато масштабної роботи», – сказав природоохоронець.

За словами Владислава Артамонова, гроші на повоєнне відновлення довкілля можна отримати з держбюджету та з міжнародних фондів. Це можуть бути як невеликі локальні проєкти, так і багатомільйонні. Вони будуть спрямовані, наприклад, на відновлення екосистем, підтримку об'єктів природно-заповідного фонду, на відбудову інфраструктури на цих територіях, наукові дослідження тощо.

Співпраця з міжнародними організаціями, особливо на місцевому рівні, – це дуже обнадійлива перспектива. Нині є потреба допомоги експертів, які можуть навчити, як правильно оформити заявку на грант та необхідну документацію англійською мовою згідно з європейським законодавством.

За словами експерта Української природоохоронної групи Віктора Скоробогатова, грамотно аргументуючи зв'язок між необхідними заходами екологічного відновлення та їхніми причинами (російською агресією), громади збільшують свої шанси отримати фінансування на

приороорієнтоване відновлення. Тому екологи цієї громадської організації підготували рекомендації, що допоможуть громадам шукати фінансування на проєкти післявоєнного відновлення, писати грантові заявки, стратегічні плани розвитку тощо.

«Вигорання лісів на півдні України спричинить більш посушливі й вітряні умови життя, значно вищі температури влітку й значно нижчі взимку. Втрата лісосмуг призведе до масштабної вітрової ерозії й опустелювання. Отже, умови життя в нашому регіоні будуть менш сприятливими, ніж раніше. Тому громадам важливо вчасно відреагувати на екологічні ризики», – сказав Віктор Скоробогатов. Експерт Української природоохоронної групи Віктор Скоробогатов створив карту, де зображено території природно-заповідного фонду Миколаївщини, що постраждали під час війни.

Об'єкти, що перебувають в тимчасовій окупації, на карті позначено червоним кольором (рис. 2.2.):

- національний природний парк «Білобережжя Святослава» (весь парк крім ділянки «Солоне озеро», що розташоване в межах Коблівської громади на материковій частині області);
- регіональний ландшафтний парк «Кінбурнська коса»;
- ділянки Чорноморського біосферного заповідника;
- орнітологічний заказник загальнодержавного значення «Ягорлицький».

Загалом в окупації перебуває більше 40 тисяч гектарів територій та об'єктів природно-заповідного фонду, що являють собою територію Кінбурнської коси в межах Миколаївщини та акваторії Дніпрово-Бузького лиману, Чорного моря, Ягорлицької затоки. Окрім того, Ягорлицька затока згідно з Рамсарською конвенцією охороняється як водно-болотне угіддя міжнародного значення.

Зеленим та бірюзовим кольорами на карті позначено території (рис. 2.2.), які постраждали найбільше зі всіх об'єктів природно-заповідного фонду, що перебували в тимчасовій окупації та зоні бойових дій, оточенні,

вздовж яких проходили колони військової техніки агресора з 24.02.2022 року до 12.11.2023 року:

- регіональний ландшафтний парк «Висунсько-Інгулецький» (південно-східні ділянки парку перебували в окупації);
- ботанічний заказник «Яковлівський» (перебував на лінії фронту);
- ландшафтний заказник «Мурахівський» (перебував на лінії фронту);
- ботанічний заказник «Івано-Кепине» (перебував на лінії фронту);
- ботанічний заказник «Єлизаветівка» (перебував в окупації);
- ботанічний заказник «Кримки» (перебував в окупації);
- ботанічний заказник «Лощина» (перебував в окупації);
- НПП «Білобережжя Святослава»;
- РЛП «Кінбурнська коса»;
- ділянки Чорноморського біосферного заповідника;
- заказник «Ягорлицька затока»;
- природний заповідник «Єланецький степ» (в околицях заповідника проходили колони техніки);
- ландшафтний заказник місцевого значення «Біла Криниця»;
- ботанічна пам'ятка природи «Пришиб» (перебував на лінії фронту);
- лісовий заказник «Володимирівська дача» (перебував близько до лінії фронту);
- ботанічна пам'ятка природи «Степок» (перебував на лінії фронту);
- лісовий заказник «Балабанівка» (зазнав впливу артилерії);
- гідрологічний заказник «Жовтнєве водосховище» (міг зазнати впливу артилерії);
- лісовий заказник «Мішково-Погорілове» (міг зазнати впливу артилерії);
- заповідне урочище «Мар'ївське» (проходили колони техніки);
- ландшафтний заказник «Христофорівські плавні» (проходили колони техніки);

– ландшафтний заказник «Каталинський» (створили в 2023 році на території Куцурубської громади, що зазнає обстрілів. Вірогідно можуть бути пошкодження заказника);

– ландшафтний заказник «Петрово-Солониський»;

– ландшафтний заказник «Михайлівський» (проходила колона техніки);

– ландшафтний заказник «Михайлівський степ» (проходила колона техніки);

– ландшафтний заказник «Новоодеський»;

– ландшафтний заказник «Привільненський»;

– ландшафтний заказник «Новобірзулівський»;

– ботанічна пам'ятка природи «Громоклійська круча»;

– ботанічна пам'ятка природи «Старогалицинівська»;

– ландшафтний заказник «Півострів Піщаний»;

– лісовий заказник «Дорошівка»;

– ландшафтний заказник «Вовча Балка»;

– гідрологічний заказник «Щербанівське водосховище»;

– ботанічний заказник «Зеленгорова балка»;

– ландшафтний заказник «Новоодеські плавні»;

– ботанічний заказник «Михайло-Ларинський»;

– ботанічна пам'ятка природи «Балка»;

– ландшафтний заказник «Рацинська дача»;

– ландшафтний заказник «Богодарівка»;

– ботанічна пам'ятка природи «Магматити»;

– ботанічна пам'ятка природи «Балка Широка»;

– ботанічна пам'ятка природи «Добра Криниця».

Загалом близько 70 територій та об'єктів природно-заповідного фонду могли зазнати пошкоджень. 20 з них знаходяться в Миколаєві.

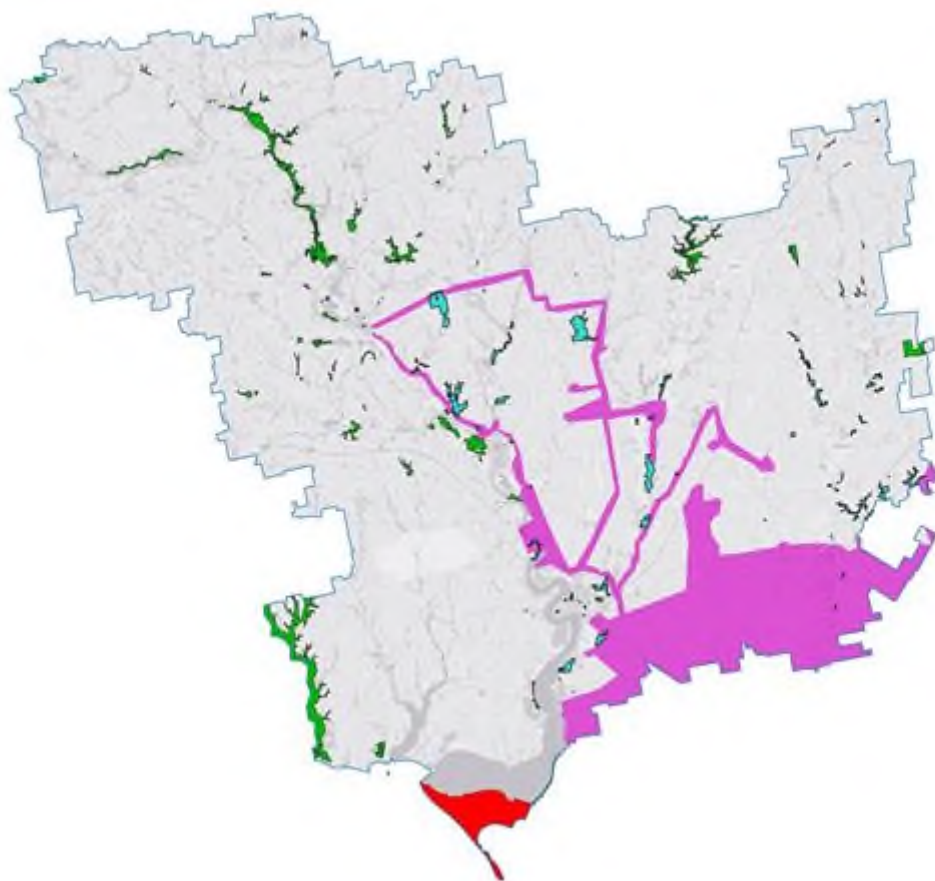

Рис. 2.2 Втрати біорізноманіття та шкода, яку завдано довкіллю Миколаївщини під час російсько-української війни.

Джерело: складено автором на основі <https://insne.tv/mykolayiv/2023-04-21/755374/>

Один з найважливіших у даній кваліфікаційній роботі є метод аналізу, він дозволяє в повній мірі пізнати зміст досліджуваного об'єкта, розчленувати його на складові частини для його подальшого вивчення. У роботі він використовувався для дослідження топографічних карт та аеро- і космознімків що надані у електронних ресурсах deepstatemap та liveuamap.

Метод синтезу, що дозволяє поєднати отриману частини отриманої інформації в єдине ціле, для формулювання на основі отриманих матеріалів висновків, та прогнозування потенціалу розвитку екологічного туризму у післявоєнний період.

Порівняльний метод був використаний для виявлення шкоди заподіяної досліджуваній ділянці, та флорі і фауні та цій ділянці, а також об'єктам ПФЗ які там знаходяться.

Останнім є метод інтерпретації космічних знімків. Він включає в себе виявлення та розпізнавання на знімках поверхні землі, що отримані з космічних апаратів, необхідних для дослідження об'єктів, із подальшим їх описом або картографуванням. У роботі цей метод використовувався для аналізу ділянок що постраждали від артилерійських обстрілів, території ураження від снарядів, та виявлення ділянок які певний час у майбутньому будуть небезпечними для відвідування туристами, тобто ділянок з потенціальними уламками, або нерозірваними снарядами.

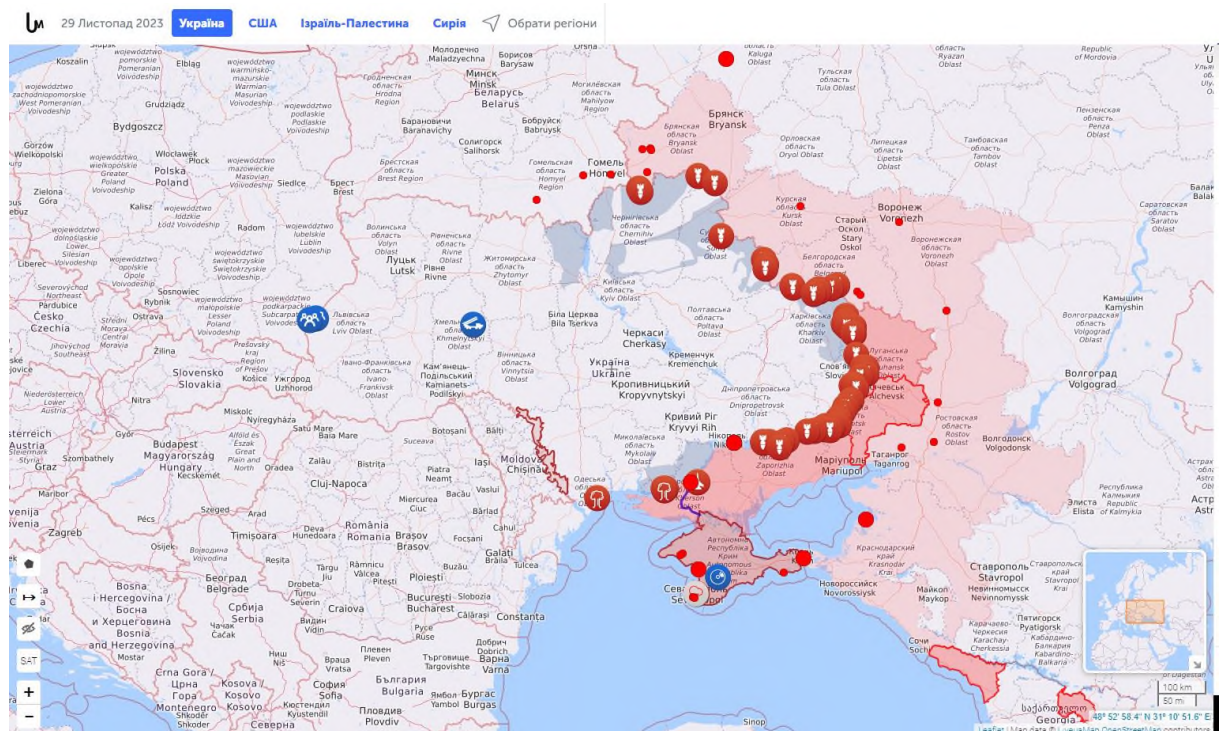

Рис 2.3. Приклад карти воєнних дій на території України

Джерело: складено автором на основі liveuamap

На рисунку 2.3 наведено приклад вигляду карти воєнних дій з електронного ресурсу liveuamap. Було обрано саме цей електронний ресурс через його багатофункціональність та зручність у використанні. За допомогою інструменту «Час», що дає можливість обрати потрібну нам дату воєнних подій було проаналізовано та описано необхідну для роботи інформацію (рис. 2.4).

Наступним допоміжним і зручним у використанні елементом даної карти є можливість побачити головні події що сталися у певний час. Для цього зручно використовувати інструмент «Час», що дозволяє отримати

інформацію в розрізі конкретного періоду. За допомогою інструменту «Події» були детально вивчені та описані всі події що сталися на території Миколаївської області, також було проаналізовано їх вплив на місця туристично-рекреаційних заходів та об'єктів природно заповідного фонду.

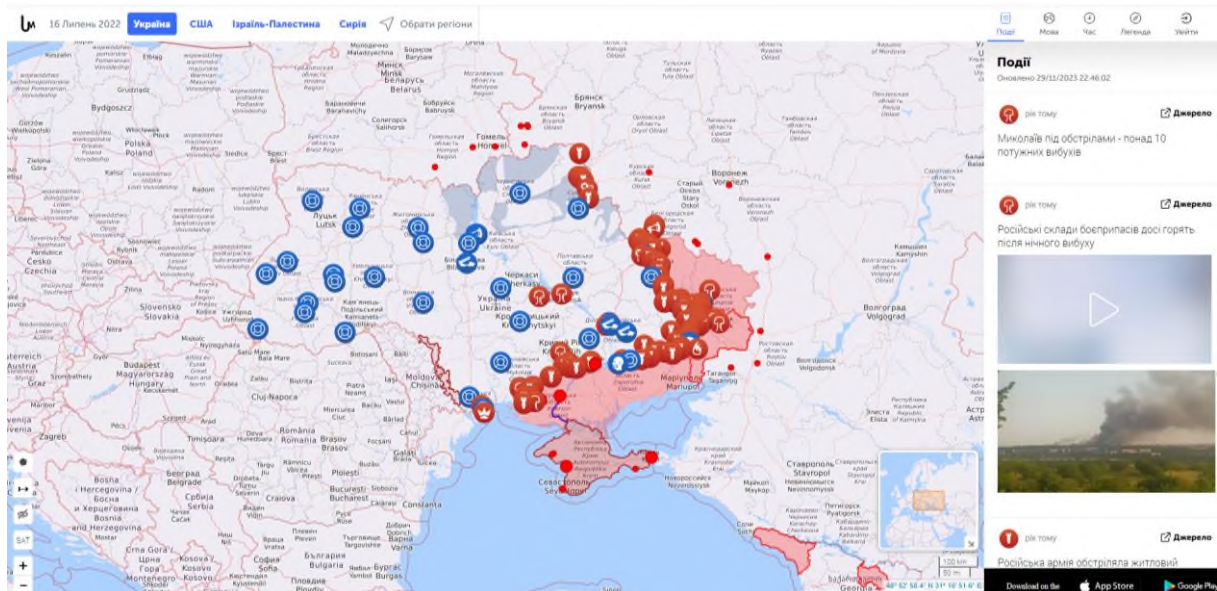

Рис. 2.4. Використання інструментів «Час» та «Події»

Джерело: складено автором на основі liveuamap

На карті червоним кольором виділено території що були окуповані російськими військами, синім які були звільнено, та білим які не знаходились під окупацією. Під час вивчення хронології подій, така кольорова палітра дала змогу детально вивчити місцевість якій була завдана шкода і спрогнозувати подальший розвиток екотуризму на досліджуваній території. За допомогою позначок на карті ми змогли побачити території по яким влучили ворожі снаряди, просування ворожих військ, а також наслідки. Для екологічної ситуації що мали місце в Миколаївській області.

Електронна карта deepstatemap використовувалась у даній дипломній роботі через її багат шаровість, а саме можливість обрати топографічний та супутниковий шар.

Топографічний шар це зменшене узагальнене відображення земної поверхні що побудоване за обумовленими математичними закономірностями. Тобто ми можемо побачити всі ділянки, особливості, нерівності земної поверхні по яким прийшлись обстріли. Це дало нам змогу

проаналізувати територію ураження та відстань навколо цієї території яка є потенційно небезпечною.

Супутниковий шар це фотографії поверхні землі за допомогою фотоапаратури з супутника. Такий шар дозволив нам виділити саме ті об'єкти господарства або підприємств у які були влучання. Карти deepstatemap не дають нам так багато можливостей як liveuamap, але корисним є інструмент «лінійка», завдяки якому ми можемо виміряти точну відстань від точки А до точки В (рис 2.5).

Рис. 2.5. Вимірювання відстані інструментами deepstatemap

Джерело: складено автором на основі deepstatemap

Виміри площі на яку потрапляли снаряди було проведено для моделювання потенційно небезпечних ділянок на яких все ще можуть знаходитись уламки або снаряди що не розірвалися. Такі території потребують вивчення спеціалістами та розмінування. Розмінування та повернення до робочого стану з потенційно можливим їх подальшим функціонуванням як за мирного часу, потребують не менше року, чого не можна сказати про наступні території.

У дослідження було проведено підрахунок площі що була звільнена від окупації, вона становить близько 4700 км². Більшість цієї території

перебувало під недовгостроковою окупацією. Для таких районів потрібен більш детальний аналіз та розмінувальні роботи.

Для нормального функціонування і повернення до довоєнного ритму життя потрібно не менше чотирьох років, з урахуванням розмінування більшої частини території, вилученням уламків та нерозірваних снарядів, і початку процесу засадження і озеленення площ що вигоріли або постраждали. Території Миколаївської області що знаходились під окупацією представлено на рисунку 2.6.

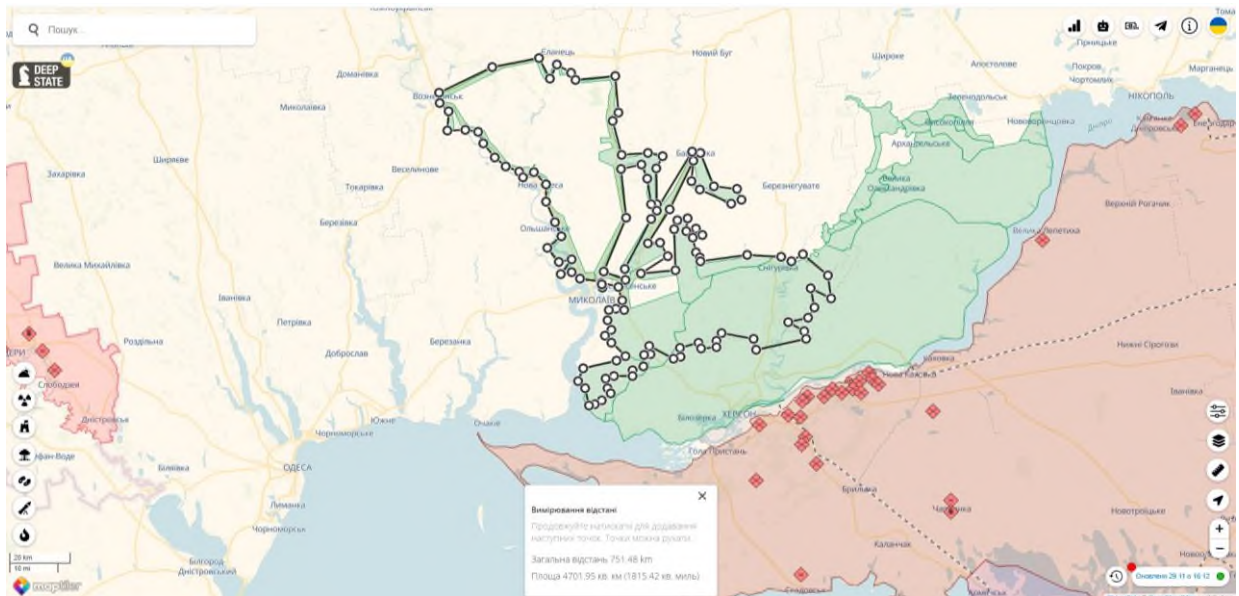

Рис. 2.6. Деокуповані території Миколаївської області за даними deepstatemap

Джерело: складено автором на основі deepstatemap

За допомогою сервісу deepstatemap було визначено кордони досліджуваної області (рис. 2.7.). Далі використовували метод інтерпретації космічного знімку. В ході дослідження використовувався картографічний метод – це використання карти для описування або аналізу певних подій або явищ. Суть цього методу полягає у включенні в досліджувані процеси географічної карти, як моделі явищ, що підлягають вивченню. Сама карта у цьому процесі виступає як засіб дослідження і предмету у вигляді моделі вивчення яких у даний час є неможливим. Під час використання картографічного методу і вивчення карти була отримана інформація про явища і процеси які на ній зображені за допомогою аналізу картографічних

символів та легенди карти.

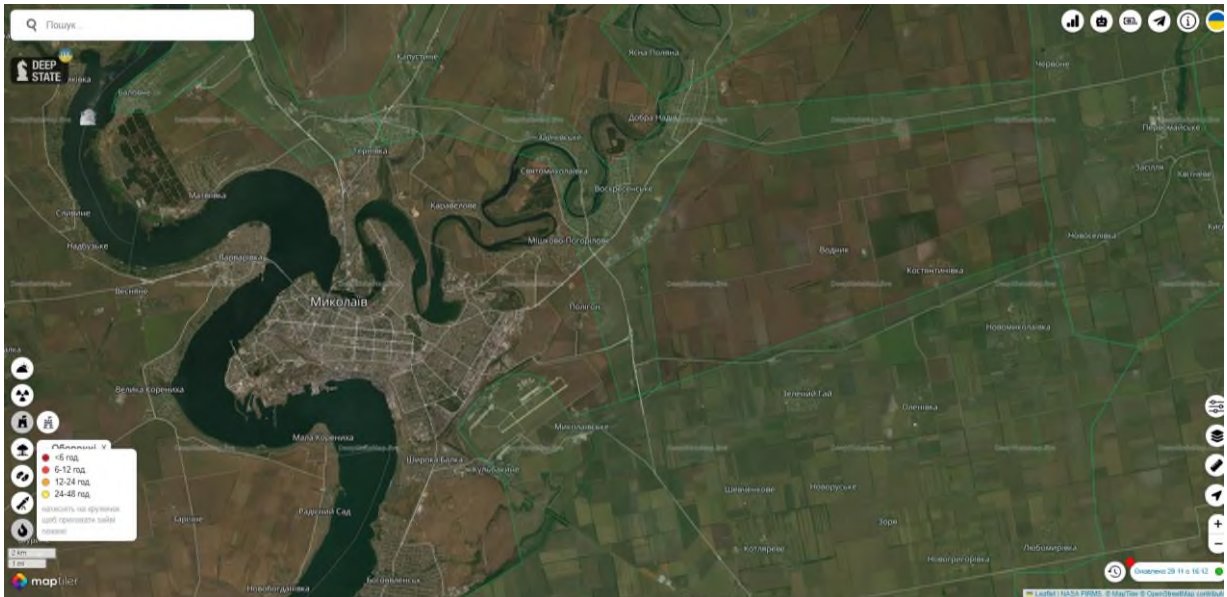

Рис. 2.7. Супутникова мапа території Миколаївської області за даними deepstatemap

Джерело: складено автором на основі deepstatemap

З основних засобів картографічного аналізу під час дослідження заданої ділянки використовувались наступні:

- Візуальний аналіз що ґрунтується на самій суті карти, в достатній мірі визначає якісні характеристики подій і явищ, але відтворює їх неточно з точки зору кількісних величин та площі, тому цей метод був використаний на першій стадії дослідження для ознайомлення і розуміння загальної інформації.

- Картометричні дослідження, основною метою яких є вимірювання та обчислення по карті кількісних явищ та їх характеристик. За допомогою картометрії вдалось отримати різні абсолютні і відносні показники, такі як просування військ, окуповування територій, кількість обстрілів за певний період.

Туристична привабливість України значно знизилась з початком великої війни. Особливо це вплинуло на туризм у Миколаївській області, оскільки з перших днів вторгнення регіон стримав окупантів від наступу на Одесу та з того моменту щоденно потерпав від російських обстрілів.

Після звільнення правобережної Херсонщини безпекова ситуація на Миколаївщині дещо покращилася. Однак наразі від обстрілів продовжують потерпати дві громади області: Очаківська та Куцурубська.

РОЗДІЛ 3.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД В УКРАЇНІ

3.1. Аналіз військових дій на території Миколаївської області

Починаючи з 24 лютого 2022 року природний спокійний ритм життя був порушений по всій території України. У південній частині країни, зокрема у Миколаївській області зазнали артилерійських обстрілів аеропорт у м. Миколаєві та зафіксовано пересування ворожої авіації у м. Снігурівка, яка в подальшому значний період часу знаходилась під окупацією (рис 3.1).

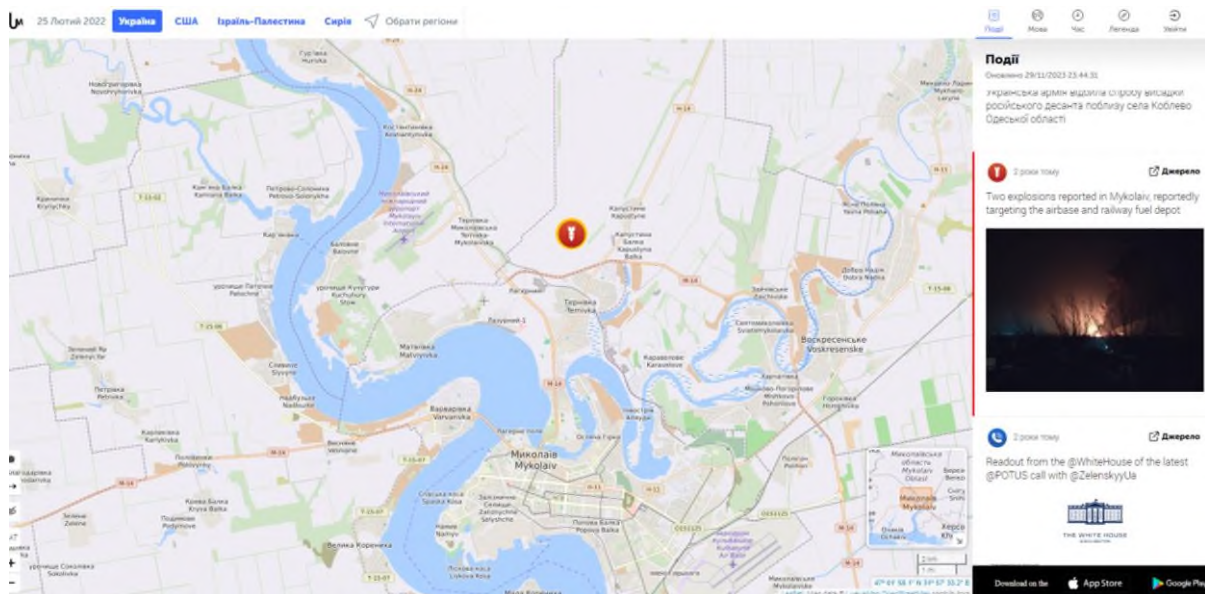

Рис. 3.1. Перший день повномасштабного вторгнення

Джерело: складено автором на основі liveuamap

За досліджуваний період у Миколаївській області було зафіксовано загалом 403 епізоди, пов'язані з людськими втратами чи порушенням прав серед цивільного населення.

За офіційними даними, у Миколаївській області внаслідок переважно артилерійських, авіа- та ракетних ударів, а також вибухових пристроїв загинуло щонайменше 325 людей та було поранено щонайменше 615 людей.

Інформація щодо людських втрат під у 2022-2023 роках

Тип втрати чи порушення прав	Постраждалих
Загибель людини	325
Поранення людини	615
Згвалтування	1
Порушення прав	13
Зникнення людини	155
Усього	1109

Джерело: складено автором на основі <https://www.helsinki.org.ua/articles>

Продовжують фіксуватись випадки підриву цивільних людей на мінах та інших вибухонебезпечних предметах. Під час документування встановлюються також особи жертв серед цивільних людей, які загинули в попередній період, зокрема у 2022 році. Це стає можливим завдяки аналізу та зіставленню даних відкритих ресурсів з цивільними жертвами.

За даними, у Миколаївській області внаслідок переважно артилерійських обстрілів (включно з РСЗВ з використанням касетних боєприпасів), авіа- та ракетних ударів, мінування території було пошкоджено щонайменше 3754 об'єкти цивільної інфраструктури, серед яких:

Таблиця 3.2

Інформація щодо втрат об'єктів цивільного фонду та об'єктів туристичної інфраструктури під у 2022-2023 роках

Вид об'єктів	Кількість
Будівля житлово-побутового призначення	2242
Транспортні засоби (автомобіль, судно)	507
Об'єкт підприємницької діяльності та комерційно-виробничого призначення	475
Об'єкт інфраструктурного життєзабезпечення	127
Будівля освітньо-виховного закладу	127
Господарчі угіддя, ліси	60
Будівля лікувально-оздоровчого закладу	43
Будівля державної установи	47
Об'єкт культурно-розважального закладу	32
Об'єкт транспортної інфраструктури	25
Будівля культового призначення	15
Історичні пам'ятки	2
Мости	1
Інше/об'єкт невідомий	51
Загалом об'єктів	3754

Джерело: складено автором на основі <https://www.helsinki.org.ua/articles>

Місто Миколаїв, на відміну від масованих обстрілів в кінці квітня – середині травня 2023 року, за останній місяць не постраждало від ударів армії рф громади Миколаївської області зазнали збитків житлової, соціальної та транспортної інфраструктури внаслідок затоплення, спричиненого підривом дамби Каховської ГЕС. За повідомленням Миколаївської обласної прокуратури, через підриг військовими рф дамби Каховської ГЕС зафіксовано підтоплення населених пунктів на території Баштанського району, зокрема Горохівської та Снігурівської громад. Загалом підтоплено 289 будинків, 8 населених пунктів було відключено від електропостачання. Зокрема у селі Афанасіївка Снігурівської громади зі 171 будинку 75 були затоплені.

Аналіз зібраної інформації дає підстави стверджувати, що під час повномасштабної російсько-української війни гинуть та отримують поранення цивільні особи, стаються руйнування й пошкодження цивільних об'єктів – житлових будівель та об'єктів інфраструктури через навмисні та невибіркові обстріли. У попередній місяць тривали регулярні обстріли акваторії, узбережжя та населених пунктів Очаківської та Куцурубської громад. Пошкоджень зазнали об'єкти житлової та соціальної інфраструктури, проте обійшлося без жертв серед цивільних людей. Очевидно, військовослужбовці ЗС РФ обстрілюють акваторію Дніпровсько-Бузького лиману та цивільні об'єкти біля нього, щоб продемонструвати свою присутність у напрямку Очакова.

Поряд з іншими південними регіонами України, громади Миколаївської області зазнали людських втрат і збитків для житлової, соціальної та транспортної інфраструктури внаслідок затоплення, спричиненого підривом військовими рф дамби Каховської ГЕС. Найбільше постраждали населені пункти Снігурівської громади Баштанського району. Необхідно зазначити, що руйнування дамб є особливо небезпечним воєнним злочином, а такі дії можуть бути прирівняні до використання зброї масового знищення.

Переміщення ворожих військ супроводжувалось постійними артилерійськими обстрілами міста Миколаїв, та населених пунктів не підконтрольних їм.

Така територія об'єкту ПЗФ як Ландшафтний заказник «Христофорські плавні», частково потрапляє під другий пункт впливу воєнних дій, через дотичне просування російських військ через територію заказника та можливе мінування території. Загалом до кінця весни 2022 року, регулярно завдавались удари по великим населеним пунктам Миколаївської області (Миколаєві, Очакові, Нової Одесі, Баштанки, Новому Бузі, Южноукраїнську та ін.), що викликало велику кількість пожеж та смертей серед мирного населення. Було пошкоджено велику кількість цивільної та енергетичної інфраструктури, зруйновано сотні навчальних закладів, пологових будинків, та закладів першої медичної допомоги. Також у квітні внаслідок цілеспрямованого влучання снаряду у водопровід, було перервано подачу питної води у Миколаїв.

Від початку літа мали місце періодичні атаки російських військ на зернові термінали та елеватори. Що найменш постраждали два зернові термінали у Миколаєві, які належать міжнародним компаніям Viterro та Bunge Ltd. Але не тільки ці атаки поставили під загрозу експорт Українського зерна. Мінування російськими військовими північно-західної частини моря та гирла річки Дніпро також несе загрозу для морської торгівлі, а також для морських організмів та людей. Величезна кількість мін, що дрейфують у відкритому морі та узбережжю несе загрозу житті. На протязі повномасштабного вторгнення зафіксовано більше 10 випадків, коли міни прибивало до берегу, переважно у Одесі, Очакові, та Южному.

Від систематичних обстрілів збільшилась кількість пожеж на території країни, перш за все це поля та ліси. Липень став початком катастрофічних пожеж, через те що майже весь врожай вже дозрів і став легкозаймистим, достатньо одного уламку ракети щоб знищити все поле врожаю (рис 3.2 та 3.3.).

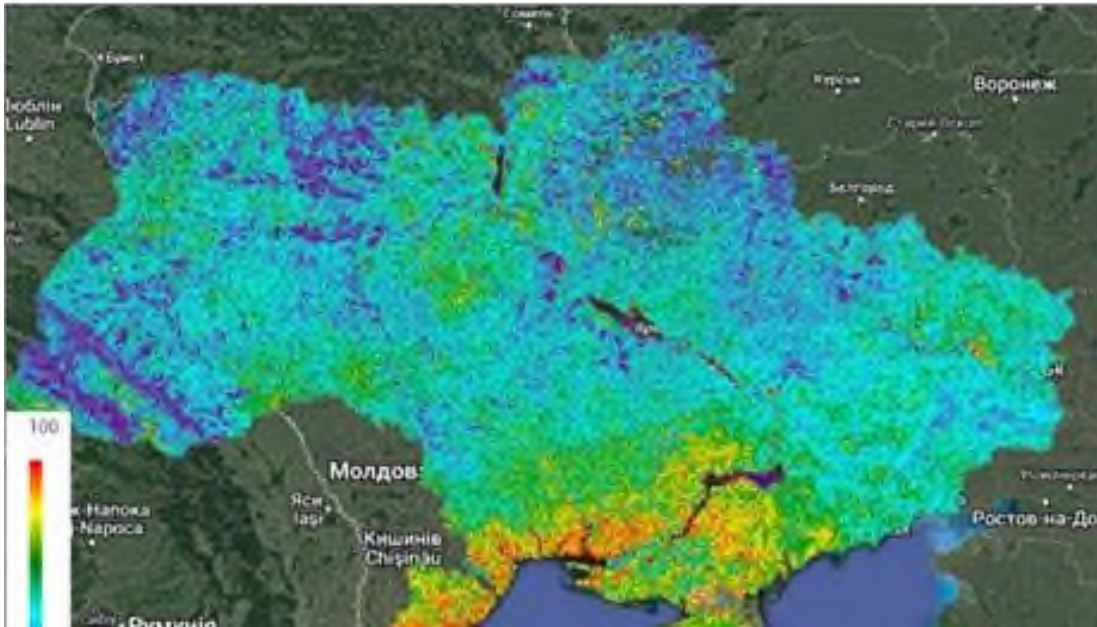

Рис. 3.2 Кількість пожеж за 2 літні місяці.

Джерело: <https://www.helsinki.org.ua/articles>

Рис. 3.3 Кількість пожеж за 2 місяці.

Джерело: <https://www.helsinki.org.ua/articles>

Тільки за липень кількість врожаю який було знищено досягає цифри у 70 000 га. Це катастрофічні втрати враховуючи негативний вплив вогню на екосистему (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Пожежі у Миколаївській області

Джерело: ДСНС України у Миколаївській області
<https://intent.press/news/society/2023/na-mikolayivshini-zareyestrovano-rekordnu-kilkist-roznezni/>

У найтяжкому становищі опинилась територія Кінбурнської коси, за весь період окупації там вигоріло приблизно 10000 га лісів, що становить понад 30% від їх загальної площі.

Лісові ландшафти даної території окрім штучно насаджених соснових дерев, включають ще реліктові ліси, та щонайменше 47 рідкісних видів рослин, лишайників, та грибів, що занесені до Червоної Книги. Через вигорання лісів велика кількість тварин залишається без звичного для них місця проживання, більша частина з них помирає. Кінбурнська коса налічує понад 415 видів тваринного світу, 165 з яких занесено до Червоної Книги.

У березні 2022 року пожежі виникали на таких територіях ПЗФ як: Василівські плавні – пожежа уразила територію лісу, лучні та плавневі комплекси; Бієнкові плавні – 1062 га було знищено через пожежу.

У травні виникла пожежа площею понад 530 га на території Василівського та Геройського лісництва, чим знищила степову і лучно-

степову зону, а також чагарникові комплекси. Впродовж червня було зафіксовано 5 пожеж, перша почалася 3 і закінчилась 8 червня, на території Василівського лісництва було уражено 211 га степових, лучно-степових, лучно-болотних та чагарникових комплексів. Через велику інтенсивність пожеж у червні важко визначити точну кількість пожеж.

Але природу «Кінбурна» руйнують не лише пожежі, через постійні обстріли та пересування важкої техніки і артилерії страждає ґрунтовий та рослинний покрив. Забруднення важкими металами, вибуховими речовинами, паливом що виливається з техніки окупантів ставлять під загрозу земельні та водні ресурси. Такі природні середовища як озера і гаї, дуже вразливі до всіх цих видів забруднення, особливо нафтопродуктів. Кількість тварин що загинули внаслідок обстрілів та пожеж неможливо підрахувати. Тільки після повної деокупації можна буде оцінити всю шкоду що завдала російська армія півострову.

Співставляючи карти динаміки бойових дій та карту природно-заповідного фонду ми провели аналіз впливу військових дій на об'єкти найбільш придатні для розвитку екологічного туризму (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Аналіз сучасного стану об'єктів ПЗФ

Категорія	Всього		Тривалої окупації		Швидкого проходження		Тривалого обстрілу	
	Площа, га	%	Площа, га	%	Площа, га	%	Площа, га	%
НПП	41361,25	100	34848,15	784,2	-	-	375,0	0,9
Заказники	13871,0	100	55,0	0,4	2902,1	21,0	-	-
Ландшафтні парки	39345,2	100	20602,8	52,3	-	-	17890,2	45,5
Заповідники	4416,7	100	2741,0	62,1	1675,7	37,9	-	-
Зоологічні парки	23,0	100	-	-	-	-	23,0	100
Інше	2069,4	100	-	-	440,02	21,2	-	-

Джерело: <https://www.helsinki.org.ua/articles>

Всі військові дії є небезпечними для будь яких туристично привабливих об'єктів. Характер впливу може бути різним це:

1. фізичне пошкодження або знищення внаслідок падіння ракети, снаряду, літаючого засобу, пожежі. Також унаслідок проїзду важкої військової техніки;
2. пошкодження та турбування вибуховою хвилею при якому можливо повне або часткове пошкодження рослинності, руйнування пташиних гнізд тощо;
3. забруднення території/акваторії рештками знищеної військової техніки, паливно-мастильними матеріалами забруднення повітря внаслідок пожеж на об'єктах інфраструктури та в природних екосистемах, вибухів боєприпасів, складів мінеральних добрив, накопичення продуктів руйнування будівель;
4. шумовий вплив, котрий є надзвичайно небезпечним для тварин, особливо у весняно-літній період, під час виведення потомства;
5. зміна мікрорельєфу фортифікаційними спорудами.

Наслідки військових дій є всеохоплюючими і непередбачуваними. Оцінити масштаб збитків ми зможемо лиш після відсування лінії фронту та закінчення активних бойових дій на території Миколаївської області.

3.2. Сучасний стан територій привабливих для екологічного туризму

Минулого року туристичний сезон на Миколаївщині було скасовано через близькість до лінії фронту, щоденні ворожі обстріли та окупацію частини регіону. Фактично, туристичний потік в області за 2022 рік знизився на 82%, Отже, впродовж минулого року Миколаївщину відвідало приблизно 600 тисяч туристів. Як наслідок – бюджет області недоотримав значні кошти: якщо у 2021 році тур збір склав 7,9 мільйона гривень, то у 2022 році – менш як 800 тисяч гривень.

Чорноморські курорти області є «потенційно небезпечним» для туристів. Це насамперед пов'язано з тим, що там досі зберігається загроза

обстрілу російськими військовими. Водночас, каже Віталій Кім, туристи матимуть змогу відвідати інші туристичні локації області.

Водночас обласна влада розраховує відновити деякі довоєнні проекти щодо розвитку туристичної інфраструктури. Йдеться про створення туристично-сервісної зони в Актівському каньйоні – мінімально необхідної для сучасного туризму інфраструктури. Такий проєкт планується відновити й на території заповідника «Ольвія» у селі Парутине, однак через артилерійські обстріли наразі це зробити неможливо.

Влада також працює над створенням туристичних сувенірів з зображенням маяків Півдня України та проєктами, які дозволять показати наслідки російського вторгнення на Миколаївщині. Насамперед це цифровізація зруйнованих об'єктів для «Маршрутів пам'яті» та створення проморолику «Миколаїв до, Миколаїв після».

Для екологічного відпочинку в області є чимало цікавих туристичних локацій, але не усі з них є можливість відвідати. Деякі досі знаходяться під окупацією, деякі – під обстрілом, а в деяких існує мінна загроза. Водночас в області є й безпечні місця, якими можна помандрувати та трохи відволіктись від новин.

Одне з таких – Актівський каньйон, розташований у селі Актове (Вознесенський район) (рис. 3.5). Він відомий своїми гранітними скелями, посеред яких протікає річка Мертвовод.

Рис. 3.5. Актівський каньйон

Джерело: <https://nikvesti.com/ua/articles/267645>

Наразі Актівський каньйон є цілком безпечним місцем для відпочинку. Хоча окупанти й намагалися захопити Вознесенськ у перші дні війни та просунутися далі окупувати територію каньйону їм не вдалося (рис. 3.6). Українські захисники героїчно втримали місто у битві з ворогом 2 та 3 березня 2022 року.

Рис. 3.6. Білі скелі

Джерело: <https://nikvesti.com/ua/articles/267645>

Сьогодні це місце можна відвідати не тільки одноденною екскурсією, а й залишитися там на довший термін. Для цього на території Актівського каньйону розташовані кемпінг та капсули для сну (рис. 3.7.).

Рис. 3.7. Кемпінг та капсули для сну

Джерело: <https://nikvesti.com/ua/articles/267645>

Неподалік Актовського каньйону знаходиться заповідний Трикратський ліс. На його території є доріжки для піших прогулянок, вздовж лісу простягається річка Арбузинка, а поряд розташований історичний маєток поміщика Скаржинського.

Декілька років тому тут планувалася реконструкція екологічної стежки «Трикратський ліс» (рис. 3.8), яка передбачала: облаштування автостоянки для легкового транспорту, облаштування пішохідних доріжок туристичного маршруту, благоустрій оглядового майданчика з дерев'яним настилом, будівництво пірсу зі сліпцем для човнів, будівництво оглядових ротонд, встановлення лавок, благоустрій галявини для пікніків з навісами, альтанки та дитячим ігровим майданчиком. Однак ці плани довелося відкласти з настанням пандемії коронавірусу і з того часу реалізація цього проекту припинилася.

Рис. 3.8. Трикратський ліс

Джерело: <https://nikvesti.com/ua/articles/267645>

Ще однією туристичною локацією Миколаївщини є село Мигія (Первомайський район), яке розташоване на березі Південного Бугу. Туристи приїжджають сюди заради Мигіївських порогів, Радонового озера та парку «Бузький Гард». Мигія має досить розвинену інфраструктуру: кемпінги, готелі, заклади, а також прокат спорядження і послуги інструктора.

Саме тут розташований Національний природний парк «Бузький Гард», що займає понад шість тисяч гектарів території (рис. 3.9). Це вузький скелястий каньйон на річці Південний Буг. Тут в XIX-XX століттях було зведено багато водяних млинів, частина з яких збереглася дотепер (рис. 3.11).

На сьогодні нацпарк «Бузький Гард» має офіційний статус об'єкту Смарагдової мережі Європи за рішенням комітету Бернської конвенції. Справа в тому, що тут знаходяться рідкісні у Європі види флори та фауни.

Рис. 3.9. Національний природний парк «Бузький Гард»

Джерело: <https://nikvesti.com/ua/articles/267645>

Туристи також приїжджають сюди заради катання на байдарках та рафтингу на Мигіївських порогах (рис. 3.10), оскільки місцева водна траса є однією з найскладніших в Україні за рівнем сплаву.

В декількох метрах від неї знаходиться Радонове озеро, яке виникло на місці старого гранітного кар'єру. Вода в ньому дуже чиста, а його глибина сягає від 24 до 46 метрів.

Раніше тут функціонував троллей, який знаходився на висоті 72 метри над водою. Однак в 2019 році одна з туристок отримала складну травму хребта, спускаючись на троллеї. З того часу туристи можуть тільки купатися в озері та стрибати зі скель різної висоти, оскільки підводних каменів в ньому не має.

Рис. 3.10. Мигійські пороги

Джерело: <https://nikvesti.com/ua/articles/267645>

Рис. 3.11. Водяний млин на території «Бузького Гарду»

Джерело: <https://nikvesti.com/ua/articles/267645>

Наступна локація – регіональний ландшафтний парк «Тилігульський» (Миколаївський район). Він поєднує у собі узбережжя та прилеглі акваторії

Тилігульського лиману. Вхід сюди вільний, однак з лютого 2023 року влада заборонила в'їзд транспорту на територію парку. Таке рішення пов'язане з тим, що щодня заповідну територію проїжджає великий потік автівок, які прямують до місцевої устричної ферми. Тим самим вони знищують флору та фауну нацпарку. Загалом тут можна відпочити на пляжі або відвідати устричну ферму (рис. 3.12).

Рис. 3.12. Пляжі Тилігульського лиману

Джерело: <https://nikvesti.com/ua/articles/267645>

Неподалік парку «Тилігульський» знаходиться курортна зона Коблеве. Й хоча відкривати пляжі морського узбережжя області наразі не планується, певні локації в Коблеве все ж працюватимуть. Насамперед йдеться про бази відпочинку та басейни, кажуть в Управлінні з питань туризму та курортів Миколаївської ОВА.

Заборона відвідувати пляжі морського узбережжя області – рішення військового командування України, це пов'язано з загрозою детонації морських мін та потенційною висадкою ворожого десанту.

Сьогодні ж через мінну загрозу обласна влада закликає не наближатися до пляжів Коблево. З початку війни були випадки детонації морських мін, які через шторм прибило до берегів курортної зони. Відповідна заборона також стосується розташованих поряд з Коблево морських курортів області: Морського, Лугового, Рибаківки та Чорноморки.

Більш загрозливою є ситуація в курортному містечку Очаків на узбережжі Чорного моря. Місто потерпає від щоденних обстрілів. Тому наразі місто закрито для відвідування туристів та відпочинку на березі моря.

Неподалік від Очакова розташовані виноградники та виноробня Beykush (рис. 3.13).

Рис. 3.13. Виноробня Beykush

Джерело: <https://nikvesti.com/ua/articles/267645>

Вже за час війни виноробні вдалося потрапити до переліку найкращих вин світу за версією Decanter та продати 70% вин за кордон. Через близькість до лінії фронту відвідати виноробню сьогодні неможливо.

За п'ять кілометрів від виноробні знаходиться тимчасово захоплена Кінбурнська коса (рис. 3.14). До війни Кінбурнська коса була одним з найпопулярніших місць серед туристів. Її часто називали «українськими Мальдівами» через кришталево чисте море, багатовікові ліси та рожеві озера.

Туристи приїжджали сюди переважно у кемпінги, водночас на півострові також є й готелі.

Рис. 3.14. Кінбурн

Джерело: <https://nikvesti.com/ua/articles/267645>

Відновити екологічний туризм у Миколаївській області на рівень довоєнних часів наразі неможливо. Це насамперед пов'язано з близькістю розташування регіону до лінії фронту. Окупація, мінна загроза та обстріли заважають області провести повноцінний туристичний сезон. Однак після звільнення Херсона безпекова ситуація в регіоні дещо покращилась.

3.3. Заходи щодо розвитку безпечного екологічного туризму у повоєнний час

Безперечно, найбільш постраждала туристична галузь не тільки Європи, але й України. Цього року українським та іноземним туристам недоступні морські курорти. Чимало з них знаходиться в окупації або в безпосередній близькості до зони проведення бойових дій. Мова йде про Запорізьку, Херсонську та Миколаївську області. Курортний сезон не відкривали й в Одеській області. Незважаючи на те, що західна Україна є відносно безпечною для туристів, на сьогоднішній день їх є небагато.

Згідно з даними Державного агентства розвитку туризму (ДАРТ), у 2021 році Україну відвідало понад 4 мільйони туристів, що на 26% більше, ніж у 2020 році. Саме з початком літнього сезону на ринку вітчизняного туризму почали з'являтися запити українців на відпочинок. У більшості

випадків їх цікавить внутрішній туризм. Основними регіонами, які приваблюють українських туристів, залишаються умовно-безпечні регіони: Львівщина, Івано-Франківщина та Закарпаття. Великий попит спостерігається на поїздки у Карпати. Нещодавно почали відновлюватися екскурсійні тури в замки та музеї, які через воєнний стан довгий час не працювали. Підвищується інтерес до екскурсій Київщиною та Полтавщиною [8]. Поступово відкриваються дитячі табори. Переважно, вони діють в західній частині України – на Львівщині, ІваноФранківщині та Закарпатті. Що стосується морського відпочинку, то зі зрозумілих причин він недоступний. В таких умовах внутрішній туризм має особливості, пов'язані з дозволами та обмеженнями, які діють під час війни у відносно безпечних західних та центральних регіонах країни. Їх повинні враховувати не тільки туристи, а й туристичні компанії. Формування маршрутів з урахуванням розташування бомбосховищ. Туроператори та екскурсоводи, які складають екскурсійні маршрути, повинні враховувати, що в разі повітряної небезпеки туристам мають бути доступні бомбосховища. Планування туристичних мандрівок відповідно до дії комендантської години. З метою підтримання правопорядку в умовах воєнного стану у всіх областях України встановлена комендантська година. Як правило, вона діє з 23.00 до 05:00. Саме тому планування відпусток чи відвідин тих чи інших локацій має відбуватися з урахуванням цієї вимоги. Дотримання заборон, до яких відносяться прогулянки та екскурсії біля об'єктів критичної чи військової інфраструктури, проведення масових заходів, відвідування лісів, водойм та гірських маршрутів в різних регіонах України, відпочинок у прифронтових зонах та подорожі по територіях, які знаходяться чи були в окупації. Варто зазначити, що кожна область має свої особливості відпочинку та туристичної діяльності на її території. Що стосується Миколаївської області, то дозволено відвідувати визначені військовою адміністрацією лісові урочища з деякими обмеженнями.

Програми післявоєнного відновлення, які розробляються українським Урядом, повинні включати туризм. Перемовини зі світовими готельними

мережами щодо їх виходу в Україну повинні розпочинатися вже сьогодні, коли ще є інтерес до нашої держави. Підготовка масштабної маркетингової кампанії для зовнішніх ринків. Україна повинна сприйматися не тільки як місце бойових дій, а і як безпечна локація для подорожей. Розробка туристичних програм по місцям військової слави Збройних сил України. Про нашу державу вже знає весь світ.

Після закінчення війни багато туристів захоче побачити місця, де йшли бойові дії. Відновлення туристичної інфраструктури, що неможливо буде зробити без допомоги інших країн та міжнародних організацій. Просування нестандартних та потенційно успішних форматів: екотуризму, урбан-культури тощо. Відкриття національних офісів українського туризму в розвинених країнах світу.

Екотуризм поділяють на декілька різновидів, це такі як рекреаційний, пізнавальний, наприклад орнітологічний туризм, та найменш масовий науковий, де туристи беруть участь, допомагають у наукових експедиціях, організованих з метою дослідження природи.

Також варто зазначити, щоб тур відповідав поняттю “екологічний туризм”, необхідно, аби його частина проходила у місцевості з добре збереженою природою та спрямована на ознайомлення з нею, та щоб подорож хоча б частково здійснюється пішки або якимось екологічним видом транспорту — на велосипеді, плоту, конях та ін. Сприятливими для екотуризму є країни з комфортним кліматом, різноманітним рельєфом на невеликій території, геологічними, та водними ресурсами, багатою флорою і фауною.

Хотілося зазначити, які виклики чекають туристичну галузь в Україні післявоєнний час загалом. По-перше, це досить великий наплив туристів з інших країн, які зараз підтримують Україну, в ці нелегкі часи. У зв'язку з цим потрібно буде створювати нові туристичні маршрути, і удосконалювати вже наявні, а також варто створювати нові туристичні програми з урахуванням спеціалізації на міжнародних туристів. По-друге, з'являться нові, і популяризуються наявні види туризму, такі як ностальгічний, темний,

воєнний, історичний, пізнавальний, зелений, екотуризм. Також з'явиться більше можливостей, міжнародних зв'язків у сфері туризму, і до цього теж потрібно бути готовими. З мінусів, це доведеться вибірково обирати місця проведення турів, через велику кількість територій, які на цю мить заміновані, або не досліджені цілком (рис. 3.15).

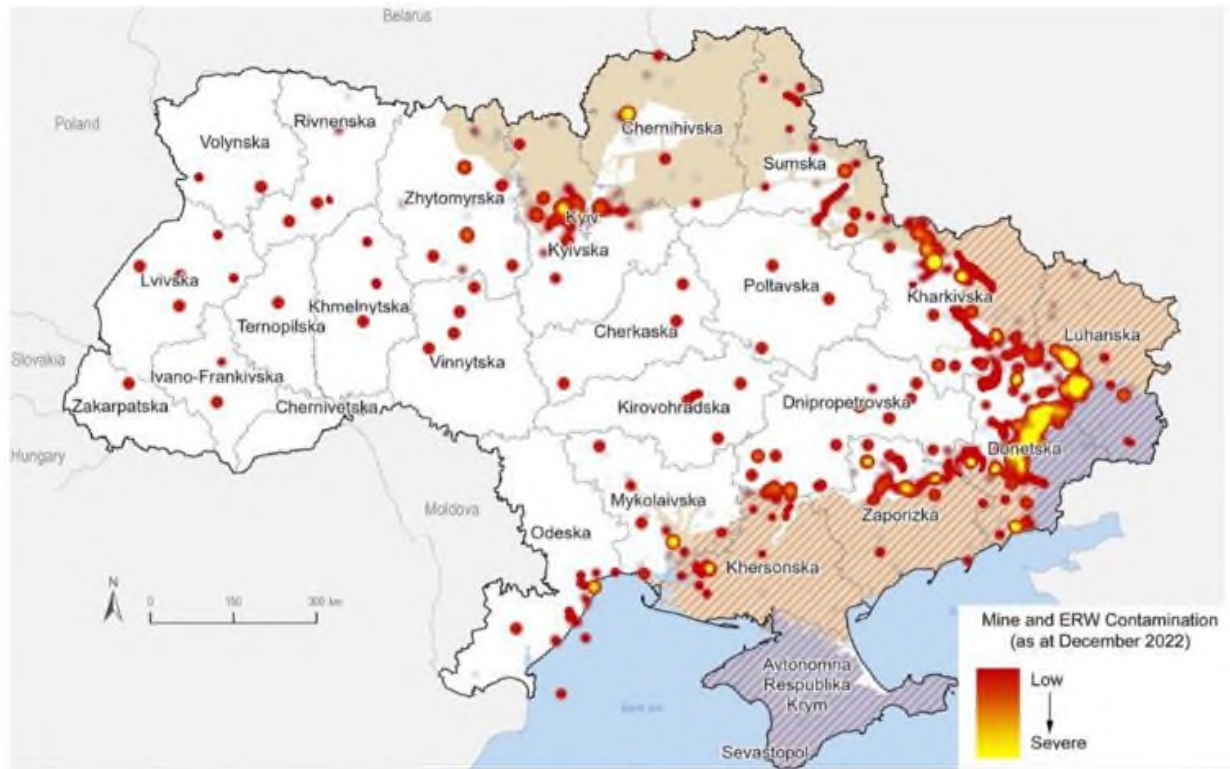

Рис. 3.15. «Мапа потенційно небезпечних територій України через мінування та забруднення нерозірваними боєприпасами»

Джерело: <https://www.helsinki.org.ua/articles>

Відповідно до побажань відвідувачів і виходячи з туристичної логістики, ми сформулювали для маршрутів такі вимоги:

1. Екологічність – максимальний час перебування на природі, наявність об'єктів ПЗФ, пересування екологічними видами транспорту (пішки, велосипедом, на байдарках, яхтах тощо) та можливість їх використання.

2. Інформативність – спостереження за цікавими об'єктами живої природи, відвідування історико-культурних та археологічних пам'яток, знайомство з етнографічними особливостями та доступ до актуальної інформації щодо можливості використання ПЗФ.

3. Естетичність – постійне знаходження в естетично привабливому місці, зупинки на оглядових майданчиках.

4. Активність – використання транспорту, що потребує певних фізичних зусиль, участь у квестах і майстер-класах.

5. Економічність – мінімізація транспортних витрат, проживання в сільських садибах і наметах.

6. Комфортність – оптимальна швидкість проходження, що врахує можливості кожного учасника, вибір найбільш сприятливого сезону, забезпечення якісного харчування та побутових потреб.

Маршрути покладено, відповідно до перелічених вимог, враховано як позитивні, так і негативні сторони кожного окремо взятого об'єкта [6]. Оцінка містить інформацію про їх кількісні та якісні характеристики, а саме:

- наявність цікавих для мандрівника природних та антропогенних об'єктів фортеці, костьоли, скелі, печери, об'єкти ПЗФ тощо;
- дорога (комфортність доїзду до об'єкта, наявність дерев, покриття, мальовничість);
- наявність оглядових майданчиків (краєвид на кожному з майданчиків, що потребує окремої оцінки);
- місця ночівлі (наметовий табір, приватний сектор – агрооселі, готелі);
- водні об'єкти (зручний підхід до води, безпечний рельєф дна, сприятливий ґрунт);
- наявність джерел і якість питної води;
- туристичні «родзинки» (можливість спостерігати за представниками рідкісних та унікальних видів рослинного і тваринного світу, музеї, автентичні ремесла, ферми, фестивалі, розважальні комплекси);
- пункти харчування (можливість скоштувати неповторні, традиційні, місцеві вироби);
- можливість збирання лікарських трав, грибів, рибальство

– безпека та доступ до пам'ятки ДСНС України у Миколаївській області (рис. 3.16).

Рис. 3.16. Оцінка ключових пунктів екотуристичних маршрутів приміського регіону у післявоєнний час

Джерело: <https://www.helsinki.org.ua/articles>

За підсумками проведеного аналізу нами прокладено мережу еколого-туристичних маршрутів Миколаївщини, які можна поновити у післявоєнний період. Наприклад, деякі з них:

- пішохідні: Ковалівка – Андріївка – Варюшине – Покровка, Криворіжжя – Підлісне – Новосафронівка – Богодарівка – Кам'янка;
- велосипедні: Петрово-Солониха – Трихати – Ковалівка – Андріївка – Варюшине – Покровка, Троїцьке – Криворіжжя – Підлісне – Новосафронівка – Богодарівка – Кам'янка;
- водний: Петрово-Солониха – Трихати – Піски – Себіне – Ковалівка – Андріївка – Варюшине – Покровка;
- мішаний, що складається з двох частин: водної – Миколаїв – Петрово-Солониха – Трихати – Ковалівка – та пішохідної – Ковалівка – Андріївка – Варюшине – Покровка.

Маршрути розраховані на 2–5 днів. У кожному з маршрутів активні дії чергуються з відпочинком під час зупинок, де обов'язковою є екскурсія, центральним елементом кожної екскурсії має бути історико-культурний, археологічний або природний об'єкт, наприклад, турецька фортеця в с. Покровка, музеї німецьких колоністів у с. Катеринівка, католицький костюл у с. Степове тощо.

Позитивні емоції під час проходження маршрутів будуть формуватись завдяки необтяжливому фізичному навантаженню в подоланні незначних відстаней в умовах рівнинного рельєфу, зміні різних типів рослинності (степові та лісові масиви), а також гарантованими гарними краєвидами протягом усього маршруту [7].

Розвиток екотуризму в регіоні зумовить таке:

- розвиток сільського туризму, що дасть змогу вирішити соціальні питання самозайнятості, відповідно, і матеріального забезпечення місцевих мешканців. Бажання залучити більшу кількість відпочиваючих стимулюватиме підвищувати комфортність умов проживання господарів садиб;
- проведення комплексу природоохоронних заходів з метою покращення екологічної ситуації в регіоні, здійснення постійного моніторингу природних територій;
- облаштування місць для відпочинку у виділених мальовничих лісових ділянках, на берегах річок та озер; створення в області мережі доріг, стежок, спеціальних маркованих туристичних, спортивних, екологічних маршрутів;
- розвиток мережі малих приватних готелів сімейного типу уздовж туристичних маршрутів сільського (зеленого) й екологічного туризму;
- будівництво й реконструкцію під'їзних шляхів до сільських і віддалених населених пунктів, що визнані перспективними з погляду рекреаційного й туристичного продукту;
- проведення рекламних кампаній у пресі з метою формування іміджу Миколаївської області для відпочинку;

- створення рекреаційних сайтів і порталів у мережі Інтернет (надання необхідної та різнопланової інформації про об'єкти й послуги рекреаційної сфери області з можливостями вибору та замовлення потрібних послуг)
- стимулювання створення громадських організацій та об'єднань туристичних підприємств для захисту колективних інтересів виробників туристичного продукту;

Покращення інфраструктури й обслуговування по кожному із зазначених вище компонентів екотуристичної індустрії в Миколаївській області в подальшому призведе до зростання показників розвитку туристичного комплексу регіону.

Звісно, варто зазначити, використання зазначених територій можлива лише з дозволу ДСНС України у Миколаївській області через розуміння ступеня небезпеки перебування на цих територіях туристів відразу після закінчення військових дій.

Відповідно необхідно розробити рекомендації, щодо розвитку безпечного туризму у майбутньому:

1. Викинуті снаряди можуть не розірватися одразу, на територіях в які вони потрапили необхідно проводити розмінування та ліквідацію уламків. Оболонка в якій знаходились «касети» може впасти за кілька сотень метрів від самої зони ураження, тому потенційно небезпечна площа навколо зони ураження становить близько 800 м;
2. Використання термобаричних снарядів надшкідливі для екосистеми. Один залп такими снарядами може пошкодити ділянку у десятки тисяч квадратних метрів. Найшкідливішим для природи у місці влучання такими снарядами є повне вигорання території;
3. На деокупованих територіях найбільшу загрозу становлять міни що лишаються після військових дій на території. В додаток до мін на звільнених територіях знаходять величезну кількість «розтяжок», що представляє собою гранату з прив'язаним до неї тросиком або ниткою, і детонує через 5 секунд після його пошкодження.

Тому у післявоєнний період розвиток екотуризму на таких ділянках є питанням часу. У повоєнний період безпека стане головним фактором розвитку екотуризму в Миколаївській області на територіях, що зазнали впливу активних військових дій та окупації.

Екологічний туризм, що базується на сільських населених пунктах, дає додаткову можливість для загального розвитку навколишніх територій, не вимагаючи надвеликих капіталовкладень, і створення облаштованих робочих місць. Для сільських мешканців розвиток екологічного туризму є одним зі шляхів вирішення низки соціальних проблем: зайнятості населення, розвитку інфраструктури, покращення комфортності побутових умов, реалізації продуктів сільськогосподарського виробництва, підвищення загального культурного рівня та патріотичного виховання місцевих мешканців, прибирання сміття тощо.

Екологічний туризм, дасть змогу зберегти коточки незайманої природи, сприятиме примноженню природних цінностей за допомогою екологічної просвіти й за рахунок коштів, спрямованих із прибутків від туризму.

ВИСНОВКИ

Кваліфікаційна робота виконана на актуальну тему, що присвячена відновленню екологічного туризму в Україні. Дослідження проводили на прикладі Миколаївської області.

У Миколаївській області, за даними туристичних операторів, проаналізували кількість туристів у регіоні у 2022 році. У 2021 році було зафіксовано 2,3 млн людей. Втім з початку повномасштабного вторгнення кількість відпочиваючих зменшилася на 82 %.

Особливість цього і минулого сезону в тому, що узбережжя є десантнонебезпечним. Ця загроза зберігається, тому узбережжя повністю заміноване. Плюс у воді багато баражуючих боєприпасів, мін. Загроза для туристів полягає не тільки в пляжах, але й в акваторії, тому всі пляжі по всьому узбережжю закриті для відвідування. Втім туристи все-таки зможуть відпочити поблизу узбережжя Чорного моря. Для відвідувачів відкриті готелі, які мають на своїй території басейни.

Для любителів активного відпочинку відкриті доступні локації на півночі Миколаївщини: Актове, Мигія, Трикрати. Там туристи зможуть прогулятися каньйонами, спуститися по річці, спробувати себе у роуп-джампінгу чи рафтингу тощо. Що поступово реалізує головну ціль екологічного туризму.

Території Первомайщини, Вознесенщини, тобто північ області, більш доступні. Ті території, які не були окуповані несуть мінімальні ризики для відвідувачів. Ліси, якими багата Миколаївська область не відкриті для відвідування, адже великий ризик натрапити на боєприпаси. Але невеликі локації, що можна перевірити, ще не визначились остаточно, наприклад, як Трикратський ліс, відкриті.

Недоступним у 2023 році залишився відпочинок на Кінбурнському півострові. Кінбурнська коса – піщана коса, розташована в Миколаївській області, є частиною Кінбурнського півострова і має статус першого в Україні регіонального ландшафтного парку. Екологія – рослинний і тваринний світ

Кінбурна зазнав невідвортної втрати.

Річки та озера на Миколаївщині відкривають для відвідування лише після обстеження рятувальниками. Це обов'язкова умова і за мирного часу, а у війну тим паче.

Морське узбережжя Миколаївщини у 2023 році не доступно для відпочинку під час курортного сезону. Ліси, які перебували на лінії зіткнення, також заборонено відвідувати. Люди можуть відпочивати на деяких локаціях, що не були окуповані й не перебували під обстрілами.

Отже, в ході написання кваліфікаційної роботи можемо зробити наступні висновки:

1. У світі, країнами де відбувалися активні бойові дії напрацьовано позитивний досвід розвитку безпечного екотуризму. Такі проблеми мали: Хорватія, Північна Македонія, Ізраїль, Кіпр, В'єтнам. Їх досвідом варто скористатися і Україні для виходу з туристичного занепаду.

2. Миколаївська область наділена всіма необхідними рекреаційно-туристичними ресурсами, для успішного розвитку екотуризму. Найактивніше екотуризм розвивається на територіях, що мають найбільшу рекреаційну привабливість, інфраструктуру та є найбільш відомими. Саме такими є об'єкти ПЗФ.

3. У кваліфікаційній роботі для вивчення, аналізу та прогнозування розвитку екологічного туризму у Миколаївській області у післявоєнний період було зібрано та використано матеріали наукових досліджень, аеро- та космічні знімки. Для інвентаризації ушкоджень та руйнувань варто користуватись дистанційними методами дослідження на початковому етапі, оскільки бойові дії ще не завершені, а також після відступу окупантів залишилося дуже багато потенційно небезпечних речей: міни, снаряди, касетні бомби тощо.

4. За весь період окупації об'єкти ПЗФ на території Миколаївської області зазнали величезних збитків. На території Миколаївщини найбільше постраждали території Чорноморського біосферного заповідника, Національний парк «Бузький гард», ландшафтний парк «Кінбурнська коса», і

природний парк «Білобережжя Святослава». Через постійні обстріли, пожежі, руйнування ґрунтового покриву, забруднення територій нафтопродуктами та важкими металами, ці території зазнали величезного впливу на рослинний та тваринний світ.

5. Всього зазнало військового впливу 42,59% території ПЗФ Миколаївської області. На територіях що були окуповані, або через які пройшли російські війська залишається величезна кількість мін, ті місця куди потрапляли ворожі обстріли, мають таку ж кількість нерозірваних снарядів. Тільки на розмінування таких територій піде не один рік, а для відновлення рослинного та тваринного світу, засадження лісами – десятиліття.

6. Початковим та головним етапом у відновленні туристичних об'єктів має бути гарантування безпеки для перебуваючих на їх території

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про туризм». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
2. Закон України «Про доступ до публічної інформації». Науково-практичний коментар [Текст] / Р. Головенко, Д. Котляр, О. Нестеренко, Т. Шевченко. К. : СПД Гончарук А. Б., 2012. 335 с.
3. Закон України «Про інформацію» Від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 48. Ст. 650.
4. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1991. № 41. Ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 07.11.2023)
5. Конституція України від 28.06.1996 р. Офіційний вісник України. 2010. № 72/1: Спеціальний випуск. С. 15. Ст. 2598.
6. Kadnichansky, D., and N. Kadnichanska. “Military tourism: issues of terminology and classification.” *Geography, Economics and Tourism: National and International Experience: Proceedings of the XIV International Scientific Conference*, 2020, pp. 132–138.
7. Maliarchuk, N. M. ., & Chirva, O. G. (2022). Problems and prospectsof the development of unusual types of tourism in the territory of Ukraine after the end of the russianukrainian war as an example of military tourism. *Economies’ Horizons*, 4(22), 34–42. URL: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.4\(22\).2022.267014](https://doi.org/10.31499/2616-5236.4(22).2022.267014) (дата звернення: 16.10.2023)
8. Melnik, A. “Non-standard types of tourism.” *Features of the functioning of military tourism. Local lore, geography, tourism*, no 16, 2012, pp. 3–5.
9. Metreveli M., Timothy D.J. *Effects of the August 2008 War in Georgia on Tourism and its Resources. Tourism, progress and peace*. 2010. P. 134–148.
10. Patrusheva L., Niepieina H., Kravchenko A. “Psychological rehabilitation of children during and after the war in the institutions of the nature

reserve fund of Mykolaiv region”. Abstracts of VI International Scientific and Practical Conference «Modern ways of solving the problems of science in the world», February 13 – 15, Warsaw, Poland. 445 p. Pp. 323–325. URL: <https://eu-conf.com/ua/events/modern-ways-of-solving-the-problems-ofscience-in-the-w> (дата звернення: 23.11.2023)

11. Romanenko, Y. O., Boiko, V. O., Shevchuk, S. M., Barabanova, V. V., & Karpinska, N. V. “Rural development by stimulating agro-tourism activities”. *International Journal of Management*, 2020. № 11(4), С. 605–613.

12. Smirnov, I. G. “Regional analysis of the resource base for the development of military tourism in the United States”. “Current state and prospects of economic development, accounting, finance and management in Ukraine and the world: a collection of abstracts of the International Scientific and Practical Conference, 2017, pp. 135–138.

13. Venter D. “Examining military heritage tourism as a niche tourism market in the South African context”. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, Volume. 2017. № 6 (1).

14. Webster, C., Ivanov, S. “Tourism as a force for political stability”. *International Handbook on Tourism and Peace*, Drava Verlag, Klagenfurt, Austria, 2014. P. 167–180.

15. Zavarika, G. M. “Military tourism as a peculiarity of tourism development in a post-conflict territory”. *Journal of geology geography and geoecology*, no. 31 (1), 2022, pp.186-193.

16. Zeid A. Kassouha. “Post-conflict tourist landscapes: between the heritage of conflict and the hybridization of tourism activity”. *Observations from Bosnia and Herzegovina*. URL: <https://journals.openedition.org/viatourism/3984>

17. Арсенєва О. І., Шматків А. С., Феоктистова Н. В. *Туризм і культурна спадщина*. Міжвузівський збірник наукових праць. 2005. Випуск 2. С. 186–205.

18. Барвінок Н. В., Барвінок М. В. Вплив російсько-української війни на туризм в Україні та перспективи його розвитку в майбутньому. 2022. С. 24–32.

19. Бойко В. О. Екологічний туризм як складова зеленої економіки. *Ефективна економіка*. 2021. № 4 URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8773> (дата звернення: 13.11.2023).
20. Бойко В. О. Сільський зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи. *Агросвіт*. 2020. № 22. С. 58–65.
21. Бойко В.О., Далевська Н.М. Розвиток туризму після збройних конфліктів у різних країнах світу *Управління змінами та інновації*. № 3, 2022. С. 5–10.
22. Бордун О. Ю., Деркач У. В. Теоретичні та прикладні засади дослідження похмурого туризму України *Географія та туризм*. 2014. Вип. 30. С. 62–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2014_30_8 (дата звернення: 13.10.2023)
23. Бортников Є. Г. Пріоритетні напрями розвитку туристичної галузі в Україні *Вісник ДІТБ*. Серія: Економіка, організація та управління підприємствами туристичної індустрії та туристичної галузі в цілому. 2009. № 13. С. 157–163.
24. Вечерський В. В. Культурна спадщина України. vue.gov.ua, 2022. URL: https://vue.gov.ua/%D0%9A%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8. (дата звернення: 10.10.2023)
25. Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? liga.net, 2022. URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>. (дата звернення: 23.11.2023)
26. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу К. : Альтерпрес, 2004. 192 с.
27. Екологічний туризм : навч. посіб. / Г. О. Сорокіна ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 206 с.
28. Зарубіна А. В., Сіра Е. О., Демчук Л. І. Особливості туризму в

умовах воєнного стану Економіка та суспільство. Випуск № 41., 2022.

29. Івченко Л. О., Романова К. М. Динаміка і перспективи розвитку туризму в Чорнобильській зоні *Ефективна економіка*. 2020. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7619>.

30. Калина Т. Є., Константинова О. В., Арзуманян Т. Ю. Розвиток туристично-рекреаційної діяльності на природоохоронних територіях *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2017. № 3. С. 39–45.

31. Корж Н.В., Басюк Д.І. Управління туристичними дестинаціями : підручник. Вінниця : ПП «ТД Едельвейс і К», 2017. 322 с.

32. Корнілова Н. У., Скупенко К. Д. Військово-патріотичні тури – сучасний напрямок внутрішнього туризму. *Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні*. 2019. С. 42– 47.

33. Любіцева О. О. Методика розробки турів: Навчальний посібник К. : Альтерпрес, 2003. 104 с.

34. Магдик Н. Туризм під час війни: як відпочивати в Україні цього літа. *segodnya.ua*, 2022. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/turizm-vo-vremya-voyny-kak-otdynat-v-ukraine-etim-letom-1629651.html>. (дата звернення: 17.10.2023)

35. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник К. : Знання, 2008. 661 с.

36. Матвійчук Л.Ю. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія / за наук. ред. проф. Матвійчук Л. Ю. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2019. 320 с.

37. Матеюк О. П., Кармаліта Д. С. Сучасні проблеми та перспективи розвитку екологічного туризму в Україні URL: <http://elar.khmnu.edu.ua/bitstream/123456789/9945/1/Сучасні%20проблем и%20та%20перспективи%20екотуризму.pdf> (дата звернення: 03.11.2023)

38. Машіка Г. В., Пологовська Ю. Ю., Бикова М.Д. Сучасні тенденції розвитку екологічного туризму в Україні в умовах пандемії COVID-19 *Екологічні науки. Науково-практичний журнал*. № 2(35). С. 146–152.

39. How the war in Ukraine will affect European tourism. globetrender.com, 2022. URL: <https://globetrender.com/2022/04/28/how-the-war-in-ukraine-will-affect-european-tourism>. (дата звернення:22.11.2023)

40. Нова сторінка. Як війна змінить мандрівки Україною після перемоги над ворогом. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/novaya-stranitsa-voyna-izmenit-puteshestviya-1649942226.html> (дата звернення:13.10.2023)

41. Основні втрати ще попереду: українцям розповіли, як війна вдарила по туризму. unian.ua, 2022. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/osnovni-vtrati-shche-poperedu-ukrajincyam-rozpovili-yak-viynavdarila-po-turizmu-novini-ukrajina-11866203.html>. (дата звернення:12.10.2023)

42. Павленчик А. О., Андрусак М. П. Розвиток екологічного туризму в Україні як соціально-економічного явища та шляхи його покращення URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/11295/1/Павленчик%20А.,%20Андрусак%20М..pdf> (дата звернення:13.10.2023)

43. Павлиш О. Через війну надходження до держбюджету від туристичної галузі впали до 18%. epravda.com.ua, 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/14/688142>. (дата звернення: 23.11.2023)

44. Патрушева Л.І. Різномірне оцінка туристичної привабливості регіонів. Могилянські читання – 2014. Всеукраїнська науково-методична конференція «Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти». Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. С. 127–128.

45. Патрушева Л.І., Маркач Н.М. Оцінка еколого-туристичних ресурсів Миколаївської області. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. С. 54–59.

46. Патрушева Л.І., Сербулова Н.А. Перспективи розвитку екологічного туризму в Миколаївській області. Ольвійський форум – 2014: Стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. С. 81–83.

47. Піменов В. Г. Розвиток екологічного туризму в Україні: основні поняття, проблеми, сучасний стан *Вісник ХДАК*. 2018. Вип. 52. С. 201–202.
48. Повстати з руїн. Які країни після війни стали популярними у туристів / Ольга Маджумдар, Катерина Гончарова. *РБК-Україна* URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/-1647724135.html> (дата звернення: 21.11.2023)
49. Подорожі під час війни: де дозволено відпочивати і як безпечно організувати мандрівку. Олена Барсукова. *«Українська правда. Життя»*. URL: <https://life.pravda.com.ua/travel/2022/06/20/249177/> (дата звернення: 13.10.2023)
50. Подорожі та війна: якою буде туріндустрія після перемоги. Сергій Кириченко. *Українська правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/21/689436/> (дата звернення: 08.11.2023)
51. Посохов І. С., Сагайдачна А. В. Перспективи розвитку екологічного туризму в Україні. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. Вип. 9. 2019. С. 203–212.
52. Приседська В. Як переживає війну туристична галузь. *bbs.com*, 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62004034>. (дата звернення: 07.11.2023)
53. Програма розвитку туристичної галузі міста Миколаєва до 2020 року. Затверджено рішенням Миколаївської міської ради від 14 березня 2019 р. № 51/4. URL: <https://mkrada.gov.ua/documents/31131.html>. (дата звернення: 07.11.2023)
54. Розвиток туристичного бізнесу регіону [Текст] : навчальний посібник / І. М. Школа, Т. М. Ореховська, О. П. Корольчук [та ін.] ; за ред. І. М. Школи. Чернівці : Книги–XXI, 2007. 292 с. URL: https://tourlib.net/books_ukr/shkola1-3.htm (дата звернення: 07.11.2023)
55. Сардак С. Е., Таран С. В. Потенціал «темного» туризму в країнах Європи *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 19. С. 27–34.
56. Северіна Л.А. Туристичні ресурси Миколаївщини : путівник.

Миколаїв : Вид-во Південнослов'янського інституту КСУ, 2007. 140 с.

57. Сінгуцький О. В. Державна політика розвитку туризму: зарубіжний досвід *Публічне управління та митне адміністрування*. № 4(23), 2019. С. 79–89.

58. Січко С.М. Туристично-рекреаційний комплекс Миколаївщини. Миколаївський державний університет імені В.О. Сухомлинського. Миколаїв. URL: http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Economics/58910.doc.htm. (дата звернення: 13.11.2023)

59. Туризм воєнного часу: хто і як їздить подорожувати з України. Катерина Артюх *УНІАН. Інформаційне агентство*. URL: <https://www.unian.ua/tourism/lifehacking/turizm-voyennogo-chasu-hto-i-yak-jizdit-podorozhuvati-z-ukrajini-11925096.html> (дата звернення: 12.11.2023)

60. Туризм під час війни: як відпочивати в Україні цього літа /Наталія Магдик. *Сьогодні*. URL: <https://ukraine.segodaya.ua/ua/ukraine/turizm-vo-vremya-voyny-kak-otdyhat-v-ukraine-etim-letom-1629651.html> (дата звернення: 12.11.2023)

61. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? Ірина Дворська. URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952> (дата звернення: 12.11.2023)

62. Україна посіла перше місце в рейтингу як найдоступніша країна для подорожей на авто. *tsn.ua*, 2021. URL: <https://tsn.ua/auto/news/ukrayina/ukrayina-posila-pershe-misce-v-reytingu-yak-naydostupnisha-krayinadlya-podorozhey-na-avto-1800112.html>. (дата звернення: 13.10.2023)

63. Україна увійшла до рейтингу найкращих туристичних країн Європи. *tsn.ua*, 2021. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/ukrayina-uviyshla-do-reytingu-naykraschih-turistichnih-krayin-yevropi-1806736.html>. (дата звернення: 12.10.2023)

64. Шамара І. М., Савченко М. Г. Вплив політичної нестабільності на розвиток туризму в країнах Близького Сходу. *Вісник ХНУ імені В. Н.*

Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Краєзнавство. Туризм». Вип. 10. 2019. С. 219–226.

65. Шильнікова З. М., Дульцева І. І., Матушкіна М. В. Тенденції розвитку «темного» туризму та його мотиваційні аспекти. URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/112.pdf> (дата звернення: 13.10.2023)

66. Шимкевич К. Чорний (воєнний) туризм у Боснії і Герцеговині. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/chornyj-voyennyj-turyzmu-bosniyi-i-gertsegovy> (дата звернення: 23.11.2023)

67. Школа І. М. Розвиток туристичного бізнесу регіону: Монографія Чернівці : Книги XXI, 2007. 316 с.

68. Шушулков С. Д. Тенденції розвитку екологічного туризму в сучасних економічних реаліях [Текст] Український журнал прикладної економіки. 2019. Том 4. № 3. С. 245– 252.

**ПЕРЕЛІК ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО
ФОНДУ МИКОЛАЇВЩИНИ**
станом на 01.01.2022

Території природно-заповідного фонду загальнодержавного значення

№	Назва	Площа, га	Адміністра- тивний район	Рішення про створення
1	Природний заповідник “Сланецький степ”	1675,7	Сланецький, Новоодеський	Указ Президента України від 17.07.1996 № 575/96
2	Лісовий заказник “Рацинська дача”	1782,0	Вознесенський	Постанова Ради Міністрів УРСР від 28.10.1974 № 500
3	Парк-пам'ятка садово- паркового мистецтва “Мостівський парк”	28,0	Доманівський	Постанова Ради Міністрів УРСР від 29.01.1960 № 105
4	Ботанічна пам'ятка природи “Степок”	11,0	Казанківський	Розпорядження Ради Міністрів від 14.10.1975 № 780
5	Ділянки Чорноморського біосферного заповідника “Волижин ліс, о- в.Довгий,о-в.Круглий	2741,0	Очаківський	Постанова Ради Народних комісарів УРСР від 14.07.1927 № 172
6	Миколаївський зоопарк	23,0	м. Миколаїв	Постанова Ради Міністрів СРСР від 22.07.1983 № 311
7.	Національний природний парк «Бузький Гард»	6138,13	Первомайський, Арбузинський, Вознесенський, Доманівський, Братський	Указ Президента України від30.04.2009 № 279/2009
8	Національний природний парк «Білобережжя Святослава»	35223,15	Очаківський, Березанський	Указ Президента України від16.12.2009 № 1056/2009

Території природно-заповідного фонду місцевого значення

№	Назва	Площа, га	Адміністративний район	Рішення про створення облради/виконкому облради
1	2	3	4	5
Регіональні ландшафтні парки				
1.	Кінбурнська коса	17890,2	Очаківський	від 15.10.1992 №16
2.	Гранітно-степове Побужжя	7394,3	Кривоозерський, Первомайський, Арбузинський, Вознесенський.	від 06.07.2006 № 10, від 27.05.2005 № 3, від 23.12.1999 № 5, від 25.10.1996 № 7
3	Тилігульський	8195,4	Березанський	від 28.04.1995 № 8
4.	Приінгульський	3152,7	Новобузький	від 17.12.2002 № 6
5.	Висунсько-Інгулецький	2712,6	Березнегуватський	від 25.11.2011 № 9
Заказники				
<i>Ландшафтні</i>				
1	Острів Довгий	6,0	м. Первомайськ	від 01.10.1974 № 527
2	Півострів Піщаний	260,0	Жовтневий	від 11.12.1990 № 281, від 07.07.1992 № 24
3	Вовча Балка	250,0	Новоодеський	від 12.03.1993 № 11
4	Новопетрівські плавні	200,0	Новоодеський	від 12.03.1993 № 11
5	Петрово-Солониський	300,0	Миколаївський	від 13.05.1993 № 7
6	Мурахівський	150,0	Березнегуватський	від 18.03.1994 № 20
7	Висунський	50,0	Березнегуватський	від 18.03.1994 № 20
8	Біла Криниця	20	Березнегуватський	від 18.03.1994 № 20
9	Водоспад	30,0	Казанківський	від 02.02.1995 № 24
10	Попова Дача	15,0	Казанківський	від 02.02.1995 № 24
11	Михайлівський	87,2	Новоодеський, Вознесенський	від 02.02.1995 № 24
12	Пташиний	25	Доманівський	від 18.03.1994 № 20
13	Гора	197	Доманівський	від 18.03.1994 № 20
14	Михайлівський степ	1343,1	Новоодеський	від 14.08.1997 № 13
15	Бондаревські джерела	5,6	Миколаївський	від 30.12.2010 № 15
16	Привільний	328,3	Баштанський	від 30.12.2010 № 12
17	Бакшалинські плавні	96,06	Доманівський	від 02.02.2013 № 8
18	Воєводський	42,78	Арбузинський	від 02.02.2013 № 8
19	Кам'яно-Костуватський	523,70	Братський	від 02.02.2013 № 8
20	Новоодеський	20,70	Новоодеський	від 02.02.2013 № 8
21	Підгірний	114,96	Первомайський	від 02.02.2013 № 8
22	Черталківський	159,02	Вознесенський	від 02.02.2013 № 8
<i>Лісові</i>				
1	Варюшино	632,0	Веселинівський	від 25.12.1973 № 623
2	Дорошівка	136,0	Вознесенський	від 23.12.1980 № 676
3	Балабанівка	510,0	м. Миколаїв	від 28.12.1982 № 675
4	Мішково-Погорілове	180,0	Жовтневий	від 28.12.1982 № 675
5	Олександрівська дача	465,0	Арбузинський	від 26.12.1978 № 625
6	Новоселівка	112,7	Арбузинський	від 26.12.1978 № 625
7	Вільне	10,0	Братський	від 23.12.1980 № 676
8	Володимирівська дача	1298,0	Казанківський	від 26.12.1978 № 625, від 23.10.1984 № 448
9	Байрак	12,0	Первомайський	від 26.12.1978 № 625

1	2	3	4	5
10	Кам'яна Балка	10,0	Первомайський	від 26.12.1978 № 625
11	Мартинівське	145,0	Вознесенський	від 23.10.1984 № 448
<i>Ботанічні</i>				
1	Івано-Кепіне	25,0	Снігурівський	від 16.12.1987 № 336
2	Добра Криниця	20,0	Баштанський	від 28.12.1982 № 675
3	Яковлівський	35,0	Березнегуватський	від 16.12.1990 № 336
4	Пелагеївський	123,5	Новобузький	від 12.03.1993 № 11
5	Скобелівська балка	10,0	Казанківський	від 02.02.1995 № 24
6	Мар'янівський	15,00	Казанківський	від 02.02.1995 № 24
7	Кримки	7,0	Снігурівський	від 02.02.1995 № 24
8	Лощина	15,0	Снігурівський	від 02.02.1995 № 24
9	Богодарівка	50,0	Новоодеський	від 02.02.1995 № 24
10	Єлізаветівка	10,00	Снігурівський	від 02.02.1995 № 24
11	Михайло-Ларинський	14,8	Жовтневий	від 23.04.2009 № 6
<i>Орнітологічні</i>				
1	Пониззя Тилігульського лиману	120,0	Березанський	від 20.12.1976 № 668
2	Бузький	210,0	Вознесенський	від 23.10.1984 № 448
<i>Іхтіологічні</i>				
1	Південнобузький	40,0	Арбузинський	від 23.10.1984 № 448
2	Олександрівський	62,5	Вознесенський	від 23.10.1984 № 448
<i>Гідрологічні</i>				
1	Солоне озеро	375,0	Березанський	від 25.12.1979 № 623
2	Підземне озеро	41,0	Вознесенський	від 21.07.1972 № 391
3	Щербанівське водосховище	385,0	Вознесенський	від 25.12.1979 № 623
4	Жовтнєве водосховище	429,0	м.Миколаїв	від 11.12.1990 № 281
5	Софіївське водосховище	417,0	Новобузький	від 11.12.1990 № 281
6	Катеринівське водосховище	330,0	Веселинівський	від 12.03.1993 № 11
<i>Пам'ятки природи</i>				
<i>Комплексні</i>				
1	Курган	0,1	Березанський	від 22.11.1977 № 685
2	Громоклійська круча	58,0	Баштанський	від 30.12.2010 №13
<i>Ботанічні</i>				
1	Ленінське	11,0	Казанківський	від 21.07.1972 № 391
2	Луканівка	11,0	Кривоозерський	від 21.07.1972 № 391
3	Дуб черешчатий	0,01	м. Миколаїв, вул. Адм. Макарова,1	від 21.07.1972 № 391
4	Дуб	0,01	м. Миколаїв, вул. Адм. Макарова, 14	від 21.07.1972 № 391
5	Дуб	0,01	м. Миколаїв, вул.В.Морська, 38	від 1.10.1974 № 527
6	Ювілейне	11,0	Казанківський	від 21.07.1972 № 391
7	Волошка білоперлинна	0,3	м. Миколаїв, жилмасив "Ліски"	від 05.12.1989 № 283
8	Сквер "Пам'ять"	0,5	м. Миколаїв, Будинок Природи	від 11.12.1990 № 281
9	Себінська	11,0	Новоодеський, с.Себіно	від 12.03.1993 № 11
10	Зеленгорова балка	5,0	Єланецький	від 13.05.1993 № 7

1	2	3	4	5
11	Балка Широка	5,0	Єланецький	від 13.05.1993 № 7
12	Камениста балка	5,0	Єланецький	від 13.05.1993 № 7
13	Балка	3,0	Березнегуватський	від 18.03.1994 № 20
14	Пришиб	5,0	Березнегуватський	від 18.03.1994 № 20
15	Мокра Балка	30,0	Казанківський	від 02.02.1995 № 24
16	Каширове	5,0	Казанківський	від 02.02.1995 № 24
17	Балка Пенківська	25,0	Казанківський	від 02.02.1995 № 24
18	Рубанівський ставок	15,0	Казанківський	від 02.02.1995 № 24
19	Дуб черешчатий по вул. Адміральська, 22	0,01	м. Миколаїв	від 23.04.2009 № 7
20	Старогалицінівська	8,0	Жовтневий	від 12.03.1993 № 11
21	Дуб черешчатий по вул. Адміральська, 22	0,01	м. Миколаїв	від 23.04.2009 № 7
<i>Гідрологічні</i>				
1	Джерело	0,01	смт. Березнегувате	від 21.07.1972 № 391
2	Джерело	0,01	Вознесенський, с.Александрівка	від 26.12.1978 № 625
3	Джерело	0,01	Вознесенський, с.Ракове	від 21.07.1972 № 391
4	Джерело	0,01	Новоодеський, с.Новопетрівка	від 21.07.1972 № 391
5	Джерело	0,01	м.Вознесенськ	від 21.07.1972 № 391
6	Джерело	0,5	Березанський, с.Рибаковка	від 11.12.1990 № 281
7	Джерело «Прибужанське»	0,5	Вознесенський с. Прибужани	від 11.12.1990 № 281
8	Джерело	0,5	Первомайський, с.Чаусово	від 11.12.1990 № 281
9	Джерело	0,5	Новоодеський, с.Зайве	від 11.12.1990 № 281
10	Джерело	0,01	Новоодеський, с.Кандибіне	від 01.10.1974 № 527
11	Джерело мінеральної води	0,01	Снігурівський, м.Снігурівка	від 21.07.1972 № 391
12	Турецький фонтан	0,01	м. Миколаїв, яхт- клуб	від 1.10.1974 № 527
13	Зоряний	25,0	Веселинівський	від 12.03.1993 № 11
<i>Геологічні</i>				
1	Виступи граніту біля с.Кам'яно-Костувате	5,0	Братський	від 22.11.1977 № 685
2	Магматити	5,0	Єланецький	від 22.11.77 № 685
3	Виступи граніту біля с.Ясногородка	5,0	Єланецький	від 22.09.1977 № 685
4	Турецький стіл	0,01	Первомайський, с.Мигія	від 21.07.1972 № 391
5	Протичанська скеля	0,03	Первомайський, с.Мигія	від 21.07.1972 № 391
6	Виступи гранітів біля с.Таборівка	5,0	Вознесенський	від 26.12.1978 № 625
7	Крива пустош	12,9	Братський	від 30.12.2010 № 14
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва				

1	2	3	4	5
1	Парк	32,0	Братський	від 21.07.1972 № 391
2	Парк ім. Островського	5,0	м. Вознесенськ	від 20.12.1976 № 668
3	Парк ім. Шевченка	0,5	м. Вознесенськ	від 20.12.1976 № 668
4	Парк ім. 1-го Травня	3,0	м. Вознесенськ	від 20.12.1976 № 668
5	Парк Вознесенської школи	1,0	Вознесенський	від 21.07.1972 № 391
6	Старий парк	1,0	Жовтневий, с. Мішково- Погорілове	від 21.07.1972 № 391, від 23.10.1984 № 448
7	Володимирівський парк	7,0	Казанківський	від 21.07.1972 № 391, від 23.10.1984 № 448
8	Парк ім. Леніна	5,0	Миколаївський, с. Тернувате	від 21.07.1972 № 391
9	Парк Перемоги	42,0	м. Миколаїв, мкр. Соляні	від 21.07.1972 № 391
10	Флотський бульвар	3,7	м. Миколаїв	від 21.07.1972 № 391
11	Парк ім. Петровського	10,0	м. Миколаїв	від 21.07.1972 № 391
12	Парк "Ліски"	34,5258	м. Миколаїв	від 25.11.2011 № 10
13	Сиваський сквер	1,0	м. Миколаїв, вул. Пушкінська	від 21.07.1972 № 391
14	Піонерський	4,7	м. Миколаїв, вул. Адм. Макарова	від 21.07.1972 № 391
15	Парк ім. 68 моряків- десантників	1,4	м. Миколаїв, площа ім. В.І. Леніна	від 21.07.1972 № 391
16	Парк ім. Ленінського комсомолу	19,6	м. Миколаїв, вул. Космонавтів	від 25.12.1975 № 727
17	Комсомольський парк	4,9	м. Первомайськ	від 23.10.1984 № 448
18	Парк ім. Петровського	6,0	м. Первомайськ	від 20.12.1976 № 668
Заповідні урочища				
1	Мар'ївське	388,0	Баштанський	від 23.10.1984 № 448
2	Хомутець	68,0	Братський	від 23.10.1984 № 448
3	Лісове	48,0	Братський	від 22.11.1977 № 685
4	Мар'їна роща	60,0	Вознесенський	від 21.07.1972 № 391
5	Василева пасіка	252,0	Вознесенський	від 21.07.1972 № 391
6	Молдова	103,0	Доманівський	від 21.07.1972 № 391
7	Лабіринт	247,0	Вознесенський	від 21.07.1972 № 391
8	Курячі лози	302,0	Кривоозерський	від 21.07.1972 № 391
9	Чабанка	457,0	Новобузький	від 23.10.1984 № 448
10	Лівобережжя	226,0	Первомайський	від 22.11.1977 № 685
11	Дубки	106,0	м. Миколаїв	від 25.12.1975 № 727
12	Андріївське	1294,0	Миколаївський	від 25.12.1975 № 623
13	Літній хутір Скаржинського	105,7	Первомайський	від 02.02.1995 № 24

Додаток Б

Вплив військових дій на об'єкти ПЗФ

Категорія та назва об'єкту	Площа, га	Тривалість впливу	Можливі наслідки
Природний заповідник "Єланецький степ"	1675,7	Швидке проходження	Фізичне знищення
Лісовий заказник "Рацинська дача"	1782,0	Швидке проходження	Фізичне знищення, руйнування ґрунтового покриву.
Ділянки Чорноморського біосферного заповідника "Волижин ліс"	2741,0	Окуповано	Всі види наслідків (Фізичне знищення, пошкодження вибуховими хвилями, забруднення рештками військової техніки, паливно-мастильними матеріалами, шумовий вплив, зміна мікрорельєфу, замінування, пожежі та ін.)
Миколаївський зоопарк	23,0	Періодичний	Фізичне знищення та пошкодження від падіння снарядів.
НПП «Білобережжя Святослава»	35223,15	Окуповано	Всі види наслідків
РЛП "Кінбурнська коса"	17890,2	Окуповано	Всі види наслідків
Висунсько-Інгулецький РЛП	2712,6	Тривала окупація	Фізичне знищення, пошкодження вибуховими хвилями, забруднення рештками військової техніки, паливно-мастильними матеріалами, замінування
Ландшафтний заказник "Біла Криниця"	20,0	Тривала окупація	Фізичне знищення, пошкодження вибуховими хвилями, забруднення рештками військової техніки, паливно-мастильними матеріалами, замінування, зміна мікрорельєфу.
Ландшафтний заказник "Михайлівський Степ"	87,2	Швидке проходження	Фізичне знищення
Ландшафтний заказник "Новоодеський"	20,70	Швидке проходження	Фізичне знищення
Лісовий заказник "Мішково-Погорілове"	180,0	Швидке проходження	Фізичне знищення

Ботанічний заказник “Івано-Кепине”	25,0	Тривала окупація	Фізичне знищення, пошкодження вибуховими хвилями, забруднення рештками військової техніки, паливно-мастильними матеріалами, замінування, зміна мікрорельєфу
Ботанічний заказник “Добра Криниця”	20,0	Швидке проходження	Фізичне знищення
Ботанічний заказник “Єлизаветівка”	10,0	Тривала окупація	Фізичне знищення, пошкодження вибуховими хвилями, забруднення рештками військової техніки, паливно-мастильними матеріалами, замінування, зміна мікрорельєфу.
Лісовий заказник “Балабанівка”	510,0	Швидке проходження	Фізичне знищення
“Жовтневе” водосховище	429,0	Швидке проходження	Фізичне знищення
Мінеральне джерело у Снігурівці	0.01	Швидке проходження	Фізичне знищення
Ботанічний заказник “Лощина”	15,0	Швидке проходження	Фізичне знищення
Ландшафтний заказник “Михайлівський”	87.2	Швидке проходження	Фізичне знищення
Ландшафтний заказник “Новопетрівські плавні”	200,0	Швидке проходження	Фізичне знищення
Джерело у с. Ракове	0.01	Швидке проходження	Фізичне знищення
Ботанічна пам’ятка природи у с. Себіне	11,0	Швидке проходження	Фізичне знищення